

მეფეთა მეფე თამარის გარდაცვალების თარიღი

პროფ. გიული ალასანია*

თამარ მეფის გარდაცვალებასთან დაკავშირებულმა ბოლო დროის გახშირებულმა პუბლიკაციებმა (მ. ქადაგიძე- 2001, გ. აბდალაძე- 2006, ც. ღვაბერიძე- 2009, შ. დარჩიაშვილი. 2010, მ. ბახტაძე, 2011, თ. კენკეზაშვილი--2011; გ.ჯაფარიძე -2012, მ.პატარიძე, ი. ფაღავა-2013) კვლავ დამაფიქრა იმ საკითხზე, რომელიც, როგორც ჩანს, მუდმივ პრობლემათა რიცხვს განეკუთვნება.

1966 წელს გამოვიდა ბ. სილაგაძის ნაშრომი¹, სადაც მკვლევარი იბნ ალ-ასირის ცნობაზე დაყრდნობით, თამარის გარდაცვალებას 1207 წლით ათარიღებდა. იმავე წელს ს. კაკაბაძის ნაშრომში² გამეორდა მისივე ადრე გამოთქმული ვარაუდი³ თამარის 1207 წელს გარდაცვალების შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ 1974 წელს გამოიცა თ. ნატროშვილის და გ. ჯაფარიძის საკმაოდ არგუმენტირებული სტატია, რომელშიც თამარის გარდაცვალება 1210 წლით არის დათარიღებული, ამას იმავე 1974 წელს მოჰყვა ჯ. ოდიშელის ნაშრომი⁴, სადაც ყველა ადრე გამოცემული გამოკვლევის და ჩვენამდე მოღწეული წყაროს, მათ შორის, ნუმისმატიკური მასალის გათვალისწინებით, ჩვენთვის საინტერესო თარიღად მიჩნეულია 1207 წელი. 1975 წელს შ. დარჩიაშვილმა სომხური ლაპიდარული წარწერების საფუძველზე გაიზიარა 1210 წელი⁵, რაც გამეორდა მის 2010 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომშიც⁶. 1981 წელს გამოქვეყნდა გ. ოთხმეზურის გამოკვლევა⁷, სადაც მკვლევარი გუნია-ყალას წარწერის განსხვავებული წაკითხვით და ინტერპრეტაციით საფუძველს აცლის თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობას იმის შესახებ, თითქოს თამარმა ივანე მხარგრძელს ათაბაგობაც და ამირსპასალარობაც ერთდროულად უბოძა, რის გამოც თამარის გარდაცვალების თარიღად მკვლევართა ნაწილი ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების იმავე 1212 ან მომდევნო, 1213 წელს მიიჩნევს.⁸ თუმცა ლიტერატურაში

* საქართველოს უნივერსიტეტი. თბილისი / საქართველო.

¹ ბ. სილაგაძე. XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. - საქართველო რუსთაველის ხანაში, 1966.

² ს. კაკაბაძე. რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“, 1966, გვ.228-230.

³ С. Н. Какабадзе. Год смерти грузинской царицы Тамары. – Известия Тифлиских высших женских курсов, Кн. 1 вып. 1, Тифлис, 1914, გვ. 166 -167.

⁴ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე. ქართული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი. - ჟ. ცისკარი, 1. 1976.

⁵ შ. დარჩიაშვილი. XIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხისათვის, -მნათობი, 2, 1975, გვ. 151.

⁶ შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, თბილისი, არტანუჯი, 2010.გვ.59.

⁷ გ. ოთხმეზური. XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981.

⁸ M. Brosset. L'Histoire de la Georgie. Additions et éclaircissements 1886. 298 (1212); პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, 1, 1963, 143; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანას მიერ, 1, თფილისი, გვ. 1892, გვ. 300 (1213); მ. ჯანაშვილი. თამარ მეფე, ტფ. 1917 (თუმცა აღნიშნავს, რომ თარიღი სადავოა), გვ. 74; ი. ლოლაშვილი.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

შეთავაზებულია 1216⁹ და 1215¹⁰ წლებიც. გ. ოთხმეზურის წაკითხვით წარწერის ჩამონათვალში მსახურთუხუცესად ივანეს ნაცვლად ვაჩე იხსენიება, რაც, მისი აზრით, იმას ნიშნავს, რომ თამარის გარდაცვალების, მისი ვარაუდით, 1207 წელს, ამ სახელოს მფლობელი ვაჩეა, ხოლო ივანე ამ დროისთვის ათაბეგია.¹¹ თამარის ე.წ. მეორე ისტორიკოსის რუსული თარგმანის გამოცემის გამოკვლევაში 1207 წელი გაიზიარა მამისა ბერძნიშვილმა¹².

დასაწყისში ჩამოთვლილი ნაშრომების დიდი ნაწილი თამარის გარდაცვალებას 1207 ან 1210 წელს აკუთვნებს, თუმცა წყაროები როგორც ერთ, ასევე მეორე შემთხვევაში, თითქმის იგივე რჩება. განსხვავებული დასკვნა გამომდინარეობს ამა თუ იმ წყაროს განსხვავებული ინტერპრეტაციიდან.

თამარის გარდაცვალების დასათარიღებლად გადამწყვეტია ნუმისმატიკური მონაცემები, რომელიც არაერთმა მკვლევარმა შეისწავლა. ამიტომ, მე მოკლედ გავიმეორებ იმას, რაც შესაბამის გამოკვლევებში არაერთხელ ითქვა. მე-11 ს-დან ახლო აღმოსავლეთში არსებული „ვერცხლის კრიზისი“ საქართველოსაც შეეხო. ამ დროიდან ვერცხლის მონეტის ადგილი დაიკავა სპილენძმა. სპილენძის ფული ვერცხლის ფულად გამოცხადდა. ეს დიდი ფინანსური რეფორმა საქართველოში დავით IV აღმაშენებლის დროს განხორციელდა. გამოდის როგორც სწორი, აგრეთვე არასწორი ჭედვის სპილენძის მონეტები. „ვერცხლის კრიზისი“ საქართველოში რუსუდან მეფის ფულად რეფორმამდე გრძელდება. 1230 წელს მოიჭრა ვერცხლის ფული.¹³

მეფე თამარის მეფობის წლებში მისი სახელით იჭრება, როგორც სწორი, ასევე არასწორი ჭედვის სპილენძის საფასეები. მეფე გიორგის თანამმართველობის პერიოდში (1179-1184) მოიჭრა მონეტა, რომელზეც თარიღი არ არის მოთავსებული. მოხსენიებული არიან „მეფეთ-მეფე გიორგი“ და „მეფე და დედოფალი თამარი“. მონეტის იდენტიფიკაცია ლიტერატურაში განსხვავებულია.¹⁴

ქორონიკონით 407 (1187) მეფე თამარმა საკუთარი ფული მოჭრა. მონეტა არასწორი ფორმისაა. ამ სამონეტო ტიპის ნაწილზე ყოველგვარი დიზაინის ცვლილების გარეშე ქორონიკონი 430 (1210 წელი) იკითხება. მონეტები მოჭრილია ერთიდაიმავე სიქით.

მრავალკარედი, თბ., 1984, 116; რ. მეტრეველი. მეფე თამარი, 1991, 312-313: რ. მეტრეველი, დავით აღმაშენებელი. მეფე თამარი, თბ., 2002, გვ.716: რ. მეტრეველი. წმინდა მეფე თამარი, თბ., 2011, გვ.126. ი.ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 2, 1965, გვ.290, 385; მ. სანაძე, თბერაძე. შესავალი საქართველოს ისტორიაში, თბილისი, 2015, გვ.156.

⁹ .თ.კენკეაშვილი. ქრონოლოგიური პარადიგმები, ნარკვევები XIII საუკუნის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან, თბილისი, 2011, გვ.42.

¹⁰ კ. კეკელიძე. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ცდა ტექსტის აღდგენისა. თბილისი, 1941, გვ.40.

¹¹ გ. ოთხმეზური. XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები როგორც საისტორიო წყარო, თბილისი, 1981, გვ. 20-32.

¹² Жизнь царицы цариц Тамар, перевод и введение В. Д. Дондуа, исследование и примечания М. М. Бердзнишвили, Тб. 1985, с. 62.

¹³ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1950, გვ.48.

¹⁴ დ. კაპანაძე წარწერას თამარის მამასთან აკავშირებდა (დ. კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა, გვ. 48-49), ე.პახომოვი- მის პირველ მეუღლესთან (Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Тбилиси, 1970),გვ. 89).

ამ საკითხთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ცნობილი ნუმიზმატის ე. პახომოვის დაკვირვება. მისი გამოკვლევით: მაჰმადიანურ სახელმწიფოებში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო სიქებზე ახალი თარიღის გამოსახვა, მხოლოდ საფასის დიზაინის შეცვლისას.¹⁵ ნიშანდობლივია, რომ მეფე თამარის ქორონიკონი 407 (1187) და ქორონიკონი 430 (1210) წლებში გამოშვებული ფულის დიზაინი ერთი და იგივეა, უცვლელია. ეს წესი ნათლად აისახა თამარის ეპოქის ნუმიზმატიკურ ძეგლებზე: მეფე გიორგი III -ის 1174 წლის¹⁶, მეფე თამარის 1187 წლის, შემდეგ 1200 წ. , გიორგი ლაშას „ჯავახთუფლის“ (მონეტაზე თარიღი არ არის მოთავსებული - სავარაუდოდ 1205-1207 წწ-შია გამოშვებული), შემდეგ 1210 წლის საფასეზე, მეფე რუსუდანის 1227 წლის და შემდეგ 1230 წელს გამოშვებულ ფულზე. ამ თარიღების მიხედვით მოჭრილი ფული განსხვავებული სამონეტო ტიპებია¹⁷. მონეტებზე მოთავსებული თარიღები არ ასახავენ მეფის ტახტზე ასვლის დროს. ეს მოვლენა დაკავშირებული უნდა იყოს ქვეყანაში არსებულ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სიახლეებთან. ზემოაღნიშნულმა თარიღებმა სამონეტო ტიპის დამტკიცების დრო აღნიშნა და არა მონეტის მოჭრისა და გამოშვების თარიღი.

თამარის მონეტის 1210 წლით დათარიღებაში თავის დროზე ეჭვი შეიტანა სარგის კაკაბაძემ, რომელიც პირველი იყო მათ შორის, ვინც თამარის გარდაცვალებაც 1207 წლით დაათარიღა, რასაც შემდეგ მიმდევრები გაუჩნდა. ცოტა ხნის უკან ც. ღვაბერიძემ შეისწავლა შესაბამისი მონეტები. მისი აზრით, „...ქორონიკონი 430= 1210 წელი, სიქაზე მექანიკურად დაშვებული შეცდომაა. კერძოდ კი ეს თარიღი 407 ქორონიკონის შემადგენელ ასონიშან z- ზენისა და l -ლასის გრაფიკული მოხაზულობის მსგავსების ნიადაგზე წარმოიშვა. ცნობილია, რომ ასომთავრულ ანბანში “ზენსა“ და “ლასს“ მხოლოდ მარცხენა მხარეს ჩამოშვებული მცირე ვერტიკალური ხაზი განასხვავებს“¹⁸. მკვლევარი ამ ვარაუდს კიდევ ერთ არგუმენტზე დაყრდნობით აკეთებს, რომ საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ფონდებში ინახება ზემოთ აღნიშნული (თამარის 1210 წლის) სამონეტო ტიპის ვარიანტი (3758, 4175), რომლის ზურგზე თარიღი აღბეჭდილია ჰიჯრით 583, რაც ქორონიკონით 407 ანუ 1187 წელს შეესაბამება¹⁹. თავის ეჭვს ც. ღვაბერიძე ამაგრებს სხვა დაკვირვებითაც, რომ „დამტკიცებული სამონეტო ტიპი ამა თუ იმ ქართველი მეფის მმართველობის მთელ მანძილზე იჭრება ერთი თარიღით. ასეა გიორგი III-ს, თამარის, გიორგი ლაშას და რუსუდანის დროს. როგორც ჩანს, ეს იყო საქართველოს სამეფო კარის მიერ დადგენილი წესი. უდავოა, იგი ძალაშია მეფე თამარის 407 ქორონიკონის - 1187 წლის სამონეტო ემისიის დროსაც“²⁰.

ყურადღებას იქცევს ც. ღვაბერიძის მეორე მოსაზრება, რომელიც ეხება ქორონიკონ 420 (=1200) -ით დათარიღებულ სწორი ჭედვის მონეტას, რომელზედაც თამარის გარდა

¹⁵ E. A. Пахомов. Монеты Грузии, Тбилиси, 1970, გვ. 85.

¹⁶ ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიაში პირველად გიორგი III-ის მონეტაზეა მოთავსებული თარიღი ქართული ქორონიკონით 394 (1174 წელი). იგი აღნიშნავს სამონეტო ტიპის დამტკიცების დროს.

¹⁷ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969, გვ. 69-86.

¹⁸ ც. ღვაბერიძე. როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. - ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, 2009, გვ.99.

¹⁹ ც. ღვაბერიძე. როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ.98.

²⁰ ც. ღვაბერიძე. როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 99.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

იხსენიება მისი მეუღლე დავითი (დავითი მონეტაზე მეფის ტიტულით არ აღინიშნება). აღნიშნული მონეტა „იჭრებოდა თამარის მმართველობის დასასრულამდე ამ თარიღით“, ²¹ ანუ 1200 წლით. ავტორი მსჯელობს ახლო აღმოსავლეთის ვითარებაზე, სადაც XII ს-ის 90-იანი წლებიდან დამთავრდა ე.წ. „ვერცხლის კრიზისი“ და დაიწყო მაღალი სინჯისა და წონის (2,8-2,9 გრ.) დირჰემის გამოშვება. მისი აზრით, „1200 წლის ფულადი რეფორმა საქართველოში იყო დროის შესაბამისი პოლიტიკურ-ეკონომიკური ღონისძიება...“ ²² ც. ღვაბერიძის მსჯელობით, ეს რეფორმა „გარკვეული მიზეზების გამო (სამწუხაროდ, არ არის დაზუსტებული, რა იყო ეს „გარკვეული მიზეზები“ - გ. ალასანია) შეფერხდა გიორგი ლაშას (1210) და ჯალალ ად-დინის (1226) არასწორი ფორმის მონეტების ემისიის შედეგად. მაგრამ რუსუდან დედოფალმა 1227 წლის სამონეტო რეფორმით კვლავ განაახლა ეს ცვლილება.“ მკვლევრის დასკვნით, „შეუძლებელია მეფე თამარს 1187 წელს დაკანონებული სამონეტო ტიპი-არასწორი ჭედვის მონეტები, ყოველგვარი ცვლილებების გარეშე, ორი ათეული წლის შემდეგ განეახლებინა“ ²³.

ნუმისმატიკურ მონაცემებს ქვემოთ კვლავ დავუბრუნდებით. აქ კი ჯერ-ჯერობით გავიხსენებთ იმ ფაქტს, რომ მონეტების ზედწერილებში ზოგიერთ შემთხვევაში მართლაც იყო დაშვებული შეცდომა, მაგალითად, 1227 წელს რუსუდანის წესიერად მოჭრილი სპილენძის მონეტა გვხვდება განსხვავებული დათარიღებითაც: ქორონიკონში MEMმეორეOE ასო შებრუნებულია და თარიღში D Dvp-ს (ქორონიკონი 447)-1227-ის ნაცვლად არის Dkp (ქორონიკონი 437) - 1217, როცა ტახტზე ამ დროს დანამდვილებით ლაშა გიორგია. ²⁴ ცნობილია ხელოსნების შეცდომის კიდევ ერთი შემთხვევა, როდესაც 1210 წლით (ქორონიკონი 430) დათარიღებული მონეტის ავერსზე დატანილია თამარის ლეგენდა (ისეთი, როგორც არის 1187 წლის თამარის მონეტებზე), ხოლო რევერსზე ლაშა გიორგის 1210 წლის ემისიის მონეტის რევერსი. ²⁵ გ. აბდალაძის აზრით, როგორც ჩანს, 1210 წელს ორივე მონეტა იჭრებოდა სახელმწიფო ზარაფხანაში და ხელოსნებმა სიქები აურიეს. ²⁶

თამარის გარდაცვალების თარიღის დასაზუსტებლად მნიშვნელოვანია კარის ალების, დავით სოსლანის გარდაცვალების და ირანში გალაშქრების დათარიღება, რაზედაც ლიტერატურაში, ისევე როგორც წყაროებში, აზრთა სხვადასხვაობაა. ყველა ქართული წყარო ყველა ამ ფაქტს არ იხსენიებს. წყაროების მონაცემების გათვალისწინებით ისე გამოდის, რომ ეს ფაქტები მოხდა თამარის სიცოცხლეში. თამარის ე.წ. პირველ ისტორიკოსთან კარის ალება გამოტოვებულია, ხოლო დავით სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ გადმოცემულია არდებილის სულტნის ანისში შეჭრა, რასაც მოსდევს ქართველების თავდასხმა არდებილზე, შემდეგ კი ირანის სხვა

²¹ ც. ღვაბერიძე. როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 99.

²² ც. ღვაბერიძე. როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 100.

²³ ც. ღვაბერიძე. როდის გარდაიცვალა მეფე თამარი. გვ. 100.

²⁴ კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1950, 53.

²⁵ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა, 1969, გვ. 78,81.

²⁶ გ. აბდალაძე. კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღზე. - სამეცნიერო შრომათა კრებული, თსუ სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამეცნიერო შრომათა კრებული V, სიღნაღი, 2004, 12.

ქალაქებზე: „აღვიდეს მარანდსა...ქალაქსა თავრეთს... მიანას... ზანგანს... ქალაქსა ხუარასნისასა და ყაზმინს... და უშინაგანესისა რომგურისა მიმართ მიიწივნეს, რომელ არს ხუარასანი... თქთ მეფეთა მზისა და მზეთაცა მზისათჳს წარმოგზავნეს თუალნი დიდ ფასისანი... მოვიდეს ტფილისს მეფეს წინაშე. მხიარულ იქმნა მეფეთა მეფე“²⁷. თამარის ე.წ. მეორე ისტორიკოსი მხოლოდ კარის აღებაზე მოგვითხრობს: „ოცდამესამესა გინათუ მეოთხედ, აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა“²⁸.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე ამ ფაქტებს ასევე თამარის მონაკვეთში ათავსებს. თამარის პირველი ისტორიკოსისაგან განსხვავებით აქ გადმოცემულია ქართველთაგან კარის აღების ამბავი, რასაც მოსდევს ცნობა დავით სოსლანზე, რის შემდეგაც წყაროს მიხედვით „დალეწნეს სპარსეთისა ქალაქნი, და მარანდი ამოსწყდეს და ერანის ქუეყანა. ესდენად სიშორესა შინა მივიდენ, რომელ არცათუ სახელი ქართველობისა ისმოდა“. იგივე მემკვიდრე ლაშა გიორგის, თამარის ძის მონაკვეთში კვლავ უბრუნდება ამ ფაქტებს და გადმოგვცემს: „მშობელმან მათმან (ე.ი. გიორგი ლაშასამან - გ. ალასანია) დიდმან თამარ მეფეთ-მეფემან გაალაშქრებინა (ზაქარია მხარგრძელს- გ.ალასანია) მისსა ბედსა ზედა და აილო კარი, შემდგომად გაილაშქრა, წარვიდა და შევიდა დიდსა სპარსეთს, გატეხა არდაველი, დალეწნა ციხე-ქალაქნი და აღავსო სამეფო ალაფითა“²⁹.

ვახუშტი ბაგრატიონთან ინფორმაცია კარის აღებაზე აშკარად თამარის მეორე ისტორიკოსისაგან მომდინარეობს, თუმცა იქ გამოტოვებულია „ოცდამესამესა“ და მხოლოდ ოცდამეოთხეა დატოვებული, შემდეგ იხსენიება სოსლანის გარდაცვალება, რაც 1199 წლით არის დათარიღებული, ანისის და არდაველის ამბები, რასაც მოსდევს ირანს ლაშქრობა ზაქარიასი, დაბოლოს თამარის გარდაცვალება 1201 წელს³⁰.

იმის გამო, რომ ყველა აქ ჩამოთვლილი ფაქტი წყაროებში ან საერთოდ არ არის დათარიღებული, ან დათარიღებულია განსხვავებულად, MAMმათიM თარიღების დაზუსტება დღემდე გრძელდება სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ივანე ჯავახიშვილი ქართული წყაროების არდებილზე და შემდგომ ირანის სხვა ქალაქებზე თავდასხმაზე ზემოაღნიშნული ცნობის ანალიზისას იმოწმებს მე-13 საუკუნის სომეხ ისტორიკოსს ვარდანს, რომელიც ამ ფაქტების თარიღად 2010 წელს მიიჩნევს, სომეხი მემკვიდრის კირაკოს განმცხადებლის უთარილო ცნობას და არაბ ისტორიკოსს იბნ ხალიკანს, რომელიც ამ ამბებს ჰიჯრით 602-603 წ., ანუ 1206-1207 წ. მიაწერს. მაგრამ იქვე აღნიშნავს, რომ იბნ ხალიკანს „თვით ცნობა ამ ლაშქრობის შესახებ

²⁷ ქართლის ცხოვრება, („ძველი ქართლის ცხოვრება“). გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ტერმინთა განმარტება დაურთეს აკადემიკოსებმა ილია ანთელავამ და ნოდარ შოშიაშვილმა, გამოცემლობა ნიკე, თბილისი, გვ. 372-378; ქართლის ცხოვრება, მთავარი რედაქტორი როინ მეტრეველი, „მერიდიანი“ „არტანუჯი“, თბილისი, 2008, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 472-476.

²⁸ ქართლის ცხოვრება, (1996) გვ.405; ქართლის ცხოვრება, (2008), გვ. 508.

²⁹ ქართლის ცხოვრება, (1996) გვ.301; ქართლის ცხოვრება, (2008), გვ 356.

³⁰ ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. -ქართლის ცხოვრება, IV,ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973. გვ. 189-191.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

...მემატიანე იბნ ბატიშის თხზულებიდან ჰქონია ამოღებული, რომელიც, თავის მხრივ, თარიღად 606 წელს ჰიჯრით ანუ 1209-1210წ.ქ.შ. სთვლის³¹, მკვლევარი არ გამორიცხავს, რომ ვარდანს, კირაკოზს და იბნ-ხალიკანს ორი ლაშქრობა უნდა ჰქონდეთ გაერთიანებული, პირველი, არდაველის, 1207-8წ., ხოლო მეორე, რომლის დროსაც ქართველებმა რომ-გურამდე მიაღწიეს, 1210 წელს³¹.

ეჭვი შეიტანეს იბნ ხალიკანის დათარიღებაში თ. ნატროშვილმა და გ. ჯაფარიძემ, რომლებმაც იბნ ბატიშის ინფორმაცია, რომლის თანახმადაც მარანდის აღება 606 (1209-1210) წელს მოხდა, უფრო სარწმუნოდ მიიჩნიეს³². აღნიშნულ ცნობაზე დაყრდნობით, მკვლევარებმა ლაშქრობა ირანში 1209 წლის შემოდგომით დაათარიღეს³³.

აღსანიშნავია, რომ ქართველთა ძლევამოსილ ლაშქრობას ირანში აღარ შეხებია თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში გ. ჯაფარიძე³⁴, ხოლო იმ დროს, როცა გამოქვეყნდა თ. ნატროშვილის და გ. ჯაფარიძის გამოკვლევა „ცდა ერთი თარიღის დადგენისა“, ჯერ არ არსებობდა რ. კიკნაძის ნაშრომი³⁵ „ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, რომელშიც წარმოდგენილია ერთი ფრიად საყურადღებო დაკვირვება თამარის ე.წ. პირველი ისტორიკოსის ინფორმაციაზე, რაც არსებითად ცვლის ვითარებას. მიუხედავად ამისა, ის დაუმსახურებლად მიეცა დავიწყებას. საქმე ეხება მუსლიმების თავდასხმას ანისზე აღდგომის წინა მარხვის დროს და ქართველების საპასუხო გალაშქრებას არდაველზე. რ. კიკნაძეს მოცემული აქვს აღდგომისა და „აიდის“ დღეები და რამაზანის დასაწყისის ცხრილი 1205-1210 წლებში და, როგორც ირკვევა, მხოლოდ ორ შემთხვევაში, 1205 (ჰიჯრით 601, 10 აპრილი, 22 აპრილი) და 1206 (ჰ.602 2 აპრილი 11 აპრილი) წლებში უსწრებს აღდგომა რამაზანს. მოტანილ ცნობაზე დაყრდნობით, რ. კიკნაძემ სამიებელი თარიღი 1205 წლით დაათარიღა, რაც ლოგიკური ჩანს, ე.ი. დასტურდება არაბი ავტორის იბნ ალ-ასირის ცნობა აზერბაიჯანის მხრიდან ქართველების ისლამის ქვეყანაში შეჭრის შესახებ 601 (1204/5) წელს³⁶. რ. კიკნაძის საკმაოდ არგუმენტირებული ვარაუდით, „არდებილის სულტანს 1205 წლის 10 აპრილს, აღდგომა დღეს, აუოხრებია ანისი. ეს ამბავი თამარს ერთი კვირის შემდეგ, 17 აპრილს, აცნობეს გეგუთში. ხუთი დღის შემდეგ, 22 აპრილს, დადგა მუსლიმთა 30 დღიანი მარხვა- რამაზანი, მისი დასრულების შემდეგ კი, იმავე წლის 22 მაისს (ჰიჯრის 601 წ. შავალის თვის პირველ რიცხვში), გახსნილების დღესასწაულზე ანუ „აიდის“ დღეს, ქართველთა ლაშქარმა არდებილი დაარბია“³⁷. რაც შეეხება შემდგომ ფაქტებს, კვლავ თამარის პირველი ისტორიკოსის თანახმად, თამარის წინადადებით, „ელაშქრათ ერაცს, რომგურსა ზედა, რომელ არს ხუარასანი“, მიმართეს მხარგრძელებმა, რომელთაგანაც ერთი იყო ამირსპასალარი ზაქარია, ხოლო მეორე -

³¹ ი. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, - თხზულებანი, II, თბ., გვ. 289.

³² თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა, გვ. 157.

³³ თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე, ცდა ერთი თარიღის დადგენისა, გვ. 157.

³⁴ გ. ჯაფარიძე, „საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო“, თბ., 1995.

³⁵ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1975.

³⁶ МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА ИЗ „ТАРИХ-АЛ-КАМИЛ“ ИБН-АЛ-АСИРА, АЗФАН, БАКУ 1940.130.

³⁷ რ. კიკნაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1975, გვ. 128.

მსახურთუხუცესი ივანე. ასევე იხსენიებიან ეს პირები ამავე მემკვიდრეობის უფრო ადრე, არდებილის სულტნის მიერ ანისის დარბევის დროსაც³⁸ (1205 წლის 10 აპრილს). გ. ოთხმეზურის ვარაუდით, რომელმაც შეისწავლა გუნია-ყალას წარწერა, ივანემ ათაბაგობა და ამირსპასალარობა სხვადასხვა დროს მიიღო: პირველი, თამარის სიცოცხლეში, ამირსპასალარობა კი უკვე მისი ძმის, ზაქარიას, გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო მანამდე ის მსახურთუხუცესი იყო და სწორედ ამ თანამდებობაზე შეცვალა იგი ვაჩემ³⁹.

შ. დარჩიაშვილი განიხილავს სომხური მინაწერების ცნობებს, საიდანაც დანამდვილებით ჩანს, რომ ლაშა გიორგის კურთხევა 1210 წელს მოხდა (ჰალბატის 1210 წლის წარწერა)⁴⁰ და რომ ამ წელს თამარი ცოცხალი აღარ არის, ასევე ის, რომ 1210/11 წწ-ში ლაშა ერთპიროვნული მეფეა, თუმცა მის მიმართ არ იგრძნობა ის პატივისცემა, რაც თამარისადმი მიმართულ წარწერებშია. შ. დარჩიაშვილი ყურადღებას აქცევს იმ ფაქტს, რომ თამარ მეფე წარწერებში იხსენიება ეპითეტებით: „დიდი“, „კეთილმსახური“, „ღმრთივკურთხეული“, „დედოფალთ დედოფალი“, ზაქარია მხარგრძელი მას უწოდებს „უფალს“, საკუთარ თავს კი „მონას“. ბაგავანის 1210/11 წლის წარწერაში ზაქარია ამირსპასალარი გვატყობინებს: „ალაშას მეფობაში, კეთილმოქმედ ღმრთის იმედით მე, ამირსპასალარი ზაქარია მოვედი ხლათიდან ბაგავანის წმიდა ძმობაში...“, ე.ი. ხლათის წარუმატებელი კამპანიის შემდგომ⁴¹. აქ ნახსენები ჰალბატის 1210 წლის წარწერა არ მიაჩნდა სანდოდ ი. ჯავახიშვილს. წარწერის ცნობით ის ამოკვეთილია ლაშა გიორგის მეფედ კურთხევის წელს, ხოლო ზაქარია მხარგრძელი აქ მეფეს და არა მეფეებს იხსენიებს.⁴² მკვლევრის ვარაუდით, აქ ლაშას მეორედ კურთხევა და მისი ერთმეფობის დასაწყისი უნდა ვიგულისხმოთ. შ. დარჩიაშვილის ნაშრომში დამოწმებულია 1206 წლის მარმეტის წარწერა, ამოჭრილი „მეფობასა ლაშასა“⁴³, რომელსაც ასევე არ ენდობოდა ი. ჯავახიშვილი. შემოთავაზებულია ჰალბატის 1221 წლის წარწერის ანალიზი, რომლის თანახმადაც ჰალბატის წმინდა ეპისკოპოსად 1205 წელს დანიშნული ჰოპანესი, როგორც ამ ფაქტს მკვლევართა დიდი ნაწილი ათარიღებს (მცირე ნაწილი კი 1208 წლით), თამარს და გიორგი-ლაშას თანამეფეებად მიიჩნევს. შ. დარჩიაშვილის დასაბუთებული აზრით, აღნიშნული წყაროები ექვემდებარება აყენებს დავით სოსლანის გარდაცვალების სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულ თარიღს - 1207 წელს. ავტორი აგრძელებს მსჯელობას დავით სოსლანის გარდაცვალებაზე. შ.

³⁸ ქართლის ცხოვრება, (1996) 374, 373; ქართლის ცხოვრება (2008), გვ.471, 469.

³⁹ გ. ოთხმეზური. XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები როგორც საისტორიო წყარო“, გვ. 20-22.

⁴⁰ შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, თ., 2010, გვ. 56-58.

⁴¹ შ. დარჩიაშვილი. XIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხი, - მნათობი, 1975, 2, გვ. 151-159; შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, თ., 2010, გვ. 152.

⁴² შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, გვ.56, 58.

⁴³ შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, გვ.63.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELI 850. YILI SEMPOZYUMU

დარჩიაშვილი ეწინააღმდეგება ი. ჯავახიშვილის ვარაუდს იმის შესახებ, რომ ბასიანის ბრძოლა 1206 წელს მოხდა, ხოლო დავით სოსლანი 1207 წელს გარდაიცვალა, იგი იხსენიებს ბასიანის ბრძოლის თარიღს, თუმცა რატომღაც 1202-3 წელს, თუმცა ეს თარიღია 1202 წელი, რაც სრულიად ზუსტად არის დადგენილი და გაზიარებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ითვალისწინებს რა თამარის ე.წ. პირველი მემატანის ცნობას, რომ დავით სოსლანი ბასიანის ახლო ხანში გარდაიცვალა, მკვლევარი არ მიდის შორს მის მიერ უარყოფილი 1207 წლიდან და დავითის გარდაცვალებას 1205-6 წლით ათარიღებს, რის შემდეგაც, მისი აზრით, დაიწყებოდა ლაშა გიორგის თანამესაყდრეობა. აქვე ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ მისსავე ნაშრომში მოტანილი მასალით, ეს თარიღი უნდა იყოს ან 1205, ან 1208, უფრო კი პირველი.

დავით სოსლანის გარდაცვალების თარიღს შეეხო მ. ბულია ნაშრომში „ისტორიულ პირთა გამოსახულებები „ნათლისმცემლის“ მონასტრის საკრებულო ტაძარში“. თამარის, დავითის და ლაშა გიორგის გამოსახულების ანალიზის საფუძველზე, ექვთიმე თაყაიშვილის დაკვირვებაზე დაყრდნობით, მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ფრესკაზე გიორგი ლაშას კურთხევის სცენაა წარმოდგენილი 13 წლის ასაკში, რასაც 1205-6 წწ. ათარიღებს. შემდეგ ავტორი კატეგორიულად აცხადებს, რომ „ტაძრის მოხატულობაში დავით სოსლანი უდავოდ ცოცხლად არის გამოსახული,“ რაც, მისი აზრით, „დამატებითი არგუმენტია იმ მეცნიერთათვის, რომლებსაც სოსლანის გარდაცვალების თარიღად 1207 წ. აქვთ დადგენილი“. აქვე ავტორი ასაბუთებს, თუ რატომ გახდა აუცილებელი დავითის სიცოცხლეში ლაშას კურთხევა.⁴⁴

როგორც აღვნიშნეთ, საკითხის გასარკვევად საინტერესო მონაცემებია მოტანილი სომხური წარწერებიდან, გარდა ზემოთ ნახსენები შ. დარჩიაშვილის გამოკვლევებისა, გ. აბდალაძის ნაშრომებშიც.⁴⁵ რ. კიკნაძის დასაბუთებული ვარაუდით, რომელიც ემყარება ფარსადან გორგიჯანიძის და ვახუშტის მონაცემებს, დავით სოსლანი 1205 წელს უნდა გარდაცვლილიყო, არდებილის სულტნის მიერ ანისზე თავდასხმამდე - რასაც, რ. კიკნაძის არგუმენტირებული დასაბუთებით ადგილი ჰქონდა 1205 წლის 10 აპრილს⁴⁶.

იბნ ალ-ასირის ცნობით, ქართველებმა კარი აიღეს 603 (1206/7) წელს, მაგრამ კარისათვის ბრძოლა წლების მანძილზე გრძელდებოდა და რომ მას შემდეგ, რაც მის მფლობელებს არავინ აღმოუჩინა დახმარება ქართველების წინააღმდეგ, ისინი ჩაბარდნენ. ამას სავსებით ეთანხმება „აფხაზთ ქრონიკა“, რომლის მიხედვითაც,

⁴⁴ მარინე ბულია. ისტორიულ პირთა გამოსახულებანი „ნათლისმცემლის“ მონასტრის საკრებულო ტაძარში - საქართველოს სიძველენი, 7-8, 2005, გვ. 190.

⁴⁵ შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, 212, 216; გ. აბდალაძე. კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღზე. - სამეცნიერო შრომათა კრებული, თსუ სიღნაღის (კახეთის) ფილიალის სამეცნიერო შრომათა კრებული V, სიღნაღი, 2004, გვ. 11; გ. აბდალაძე. XIII ს-ნის დასაწყისის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. - ი. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 359, 2005,

⁴⁶ Кикнадзе Р. К. Очерки по источниковедению истории Грузии. Парсадан Горгиджанидзе и Картлис Цховреба, Мещниерева, Тб. 1980, 146, 147.

„ქრონიკონსა უკუ (427- 1207) დასაბამითგან ხყია (6811-1207) ამას წელსა კარი აიდ(ეს) და თამარ დედ-ფალი გარდაიცვალა. მაშინ ძე მისი ლაშა თორმეტი წლისა იყო, ლაშქრის პირველსა გალაშქრებასა“⁴⁷. აღნიშნული წყაროს თანახმად, ალბათ, დაახლოებით, 1205 წელს მოეწყო ლაშქრობა ყარსისაკენ. ამ წელს „გიორგი ლაშამ დაიდგა გარგინი მეფობისა და პირველად კარს შემოადგა თამარის ჯარი“, „მაშინ ძე მისი (თამარისი) ლაშა თორმეტის წლისა იყო“ („აფხაზთ ქრონიკა“)⁴⁸. ყარსის ხანგრძლივ, რამდენიმეწლიან ალყაზე მოგვითხრობს მე-13 ს-ნის სპარსელი ანონიმიც⁴⁹. თამარის მეორე ისტორიკოსის გადმოცემით, მეფობის 23 თუ 24 წელს თამარმა იკითხა კარის ამბავი, „რამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარაი ღონე ქმნეს ალებისა... ამისთვის განიზრახა კეთილი(თ)ა გონებითა და წარავლინა დავით ზემოთ ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე, და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლივად იქმნა ესე, და თქთ თამარ დადგა ჯავახეთს, და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა“⁵⁰. ბრძოლის დასასრულს ნათქვამია, რომ „დაშთომილთა მათ ითხოვეს დავითისაგან, რათა თვით თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ... იგი მივიდა და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე მისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინაშე და ითხოვეს მშვიდობასა და ფიცსა“...⁵¹ ლაშაგიორგის დროინდელი მემატთანე ლაშას მონაკვეთში აღნიშნავს, რომ „მშობელმან მათმან დიდმან თამარ მეფეთ-მეფემან გაალაშქრებინა მისსა ბედსა ზედა და აიდო კარი“. აქ დავითი არ იხსენიება, თუმცა თამარის მონაკვეთში, იმ ჩამონათვალში, რომლის შესახებაც ნათქვამია, რომ „ამათ ყოველთა განმარჯუებათა და ნაქმართა თანადამხუდარი“ იყო თამარის ქმარი დავითი, კარიც არის ნახსენები⁵². როგორც ჩანს, კარისათვის ბრძოლაში მართლაც მონაწილეობდა დავით სოსლანი, რომელიც, თუმცა, სავარაუდოდ, ვერ მოესწრო მის ალებას. წყაროების მონაცემების შედარებითი შესწავლით, გ. ჯაფარიძე მივიდა დასკვნამდე, რომ ყარსის ციხე ქართველებმა დაიკავეს 1206 წ. დეკემბერში, ანდა 1207 წ. იანვარში⁵³. იბნ ალ-ასირის გადმოცემით, რაც მოსდევს ყარსის ქართველების ხელში გადასვლას, მუსლიმები შიშით ელოდნენ ქართველების შემდგომ აქტიურობას, მაგრამ „ღმერთმა ისლამის დამცველები დაიცვა, მოუვლინა ქურჯთა დედოფალს სიკვდილი, რის შემდეგაც დაიწყო განხეთქილება მათ შორის და წლის ბოლომდე შეწყვიტა მათი ბოროტება“⁵⁴. მიუხედავად იმისა, რომ იბნ ალ-ასირის ზემოთ მოტანილ ცნობაში მკაფიოდ წერია დედოფალი და არა მეფე, არაერთმა მკვლევარმა ეს ფაქტი დავით სოსლანს დაუკავშირა. როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენამდე

⁴⁷ ქრონიკები, I, (თ. ქორდანია) თბ., 2004, გვ.294.

⁴⁸ ქრონიკები, I, (თ. ქორდანია), გვ.294.

⁴⁹ Н. Д. Миклухо-Маклай. Географическое сочинение на персидском языке. Новый источник по исторической географии Азербайджана и Армении, Ученые записки Института востоковедения АН СССР, т. IX, М- Л., 1954 208; „სამყაროს საკვირველებათა“ ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლითა და შენიშვნებით გამოსცა რ. კიკნაძემ, თბ., 1978, გვ.32, 43.

⁵⁰ ქართლის ცხოვრება (1996) გვ. 405, (2008), 508.

⁵¹ ქართლის ცხოვრება, (1996), გვ.405; ქართლის ცხოვრება, (2008), გვ. 508-509.

⁵² ქართლის ცხოვრება, (1996)301, 299-300; ქართლის ცხოვრება (2008), 356, 354.

⁵³ გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, გვ.162.

⁵⁴ МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА ИЗ „ТАРИХ-АЛ-КАМИЛ“ ИБН-АЛ-АСИРА, АзФАН, გვ. 131.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELI 850. YILI SEMPOZYUMU

მოღწეული წყაროები ამ ვარაუდს არ ადასტურებს და მხარს უჭერს დავითის გარდაცვალებას 1205 წელს.

არაერთი ნაშრომის გამოქვეყნების მიუხედავად, თამარის გარდაცვალების საკითხი კვლავ იქცევა ყურადღებას და სახელმძღვანელოებშიც ამ ფაქტის განსხვავებული თარიღებია მითითებული. სამწუხაროდ, ჩვენამდე მოღწეული წყაროების ყველა მონაცემი, თავის მხრივ, მოითხოვს დათარიღებას.

ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა ვარაუდი ზემოხსენებულ ნათლისმცემლის მონასტრის ფრესკაზე: რომ ამ შემთხვევაში ნაჩვენებია ლაშას ღვთივგვირგვინოსნობა, მისი სამომავლო ძალაუფლების ლეგიტიმურობა⁵⁵; წარმოაჩენს გიორგი ლაშას ჯერ კიდევ /ამა თუ იმ კორონაციამდე/ და ამზადებს საზოგადოებას შემდგომში ხელისუფლების უმტკივნეულოდ გადაცემისათვის (რასაც, საფიქრებელია, განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მინიჭებოდა იმჟამინდელი შიდაპოლიტიკური კრიზისების გათვალისწინებით)⁵⁶; რომ ნათლისმცემლის მონასტერში შემონახულ ფრესკაზე გიორგი ლაშას გვირგვინდება იყო გამოსახული (ე. თაყაიშვილის ჩანაწერების მიხედვით), „გიორგი ლაშას ასაკიდან გამომდინარე გამოსახულია მისი პირველი კურთხევა, ჯერ კიდევ თამარის და დავითის სიცოცხლეში, დაახლოებით 1205-1206.“⁵⁷

ყველა წყაროს ყველა ცნობა, ცხადია, ეჭვით იწყება და იბნ ალ ასირის იმ ცნობაშიც, რომელიც თამარის გარდაცვალებას 1207 წლით ათარიღებს, შეიძლება ეჭვი შეიტანო, მიუხედავად იმისა, რომ ამ თარიღს არაერთი სხვა წყარო ადასტურებს, რაც არაერთხელ აღინიშნა და ეს წყაროებიც სათანადოდ იქნა განხილული. ქართველი მემკვიდრეების მონაცემები ამას ასევე ადასტურებს, თუმცა ხშირ შემთხვევაში ამ მონაცემებს ეჭვით უყურებენ, მაგრამ ის, რაც ამის ნაცვლად არის შემოთავაზებული, უფრო მიუღებელია. ლაშა გიორგისდროინდელი მემკვიდრე თამარის გარდაცვალების თარიღად ასევე უთითებს ქრონიკონსა ოთხასოცდაშვიდსა (780+427= 1207), ამასთანავე აღნიშნავს, რომ თამარმა „მეფობასა შინა დაყო ოცდასამი წელიწადი“⁵⁸; თამარის ე.წ. მეორე ისტორიკოსის მიხედვით ყარსის აღების შემდეგ: „ოცდამესამედ, გინა თუ მეოთხედ, აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა საქმე კარისა“⁵⁹, რაც ასევე ემთხვევა ლაშა გიორგის დროინდელი მემკვიდრის თარიღს. ამავე ისტორიკოსთან ყარსის აღებას სხვა ცნობაც მოჰყვება: „და ვისცა ათწვიდმეტსა წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემცრებიან და მისთა ლაშქართაგან...“⁶⁰ თ. ჟორდანიას, ვფიქრობთ,

⁵⁵ ზ. სხირტლაძე-სამეფო კტიტორული პორტრეტი გარეჯის ნათლისმცემლის მონასტრის მთავარ ტაძარში, - საბჭოთა ხელოვნება 11, (1983), 96-110; მ. პატარიძე, ი. ფაღავა. გიორგი ლაშას მეფედ კურთხევის ნუმისმატიკური ასახვა, -საისტორიო კრებული 3, 2013, 208-209;

⁵⁶ მ. პატარიძე, ი. ფაღავა. გიორგი ლაშას მეფედ კურთხევის ნუმისმატიკური ასახვა. -საისტორიო კრებული, 210). ENTONY EASTMOND. ROYAL IMAGINARY IN MEDIEVAL GEORGIA (PENNSYLVANIA, 1998, 137.

⁵⁷ მ. ბულია. ისტორიულ პირთა გამოსახულებანი „ნათლისმცემლის,, მონასტრის საკრებულო ტაძარში“, საქართველოს სიძველენი, 7-8 (2005), 186-8.

⁵⁸ ქართლის ცხოვრება, (1996) გვ.300; ქართლის ცხოვრება (2008), 355.

⁵⁹ ქართლის ცხოვრება, (1996) გვ. 407.

⁶⁰ ქართლის ცხოვრება, (1996), გვ. (2008), გვ.507.

სამართლიანი ვარაუდით,, აქ დავით სოსლანის და თამარის ერთობლივი მართვის წლები იგულისხმება, დაწყებული 1189 -დან⁶¹, თუმცა, დავითი ყარსისათვის ბრძოლის აქტიური მონაწილე, ვერ მოესწრო მის აღებას.

თამარის და დავითის ყველაზე ეფექტურ წლების შესახებ განსხვავებული მოსაზრება აქვს თამარის ე.წ. პირველ ისტორიკოსს, რომელიც აჯამებს თამარის მეფობის წლებს და აღნიშნავს: „იპყრნა ზღვთ პონტოსით ზღუადმდე გურგენისად და სპერთაგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვთთამდის... ვიდრემდის ამის განგებასა ათორმეტსა წელიწადსა შინა...“. ⁶² ამ ნაწყვეტში თორმეტი ორჯერ არის ნახსენები, ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებში ძირითადად თორმეტია, თუმცა არის თერთმეტიც. ი. ჯავახიშვილმა პირველ შემთხვევაში თერთმეტი წაიკითხა, მეორე შემთხვევაში თორმეტი,⁶³ კ. კეკელიძემ ჩათვალა, რომ აქ კორექტურული შეცდომაა და უნდა იყოს 31. თამარის ე.წ. პირველი ისტორიკოსის ცნობის კ. კეკელიძისეულ ჩასწორებაზე დაყრდნობით, რომლის თანახმადაც შეცდომად არის მიჩნეული წყაროში მითითებული 11 ან 12 წელი და ჩანაცვლებულია 31-ით⁶⁴, მიხეილ ბახტაძის აზრით, თამარის მეფობა 1179 წლიდან უნდა დავიწყოთ და არა 1184-დან, რადგან თუ უკანასკნელს მივიღებთ, კარის აღება 1207 ან 1208 წელს გამოვა, რაც, მისი აზრით, შეუძლებელია. ამ შემთხვევაში მკვლევრის ძირითადი არგუმენტი ის არის, რომ „ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ამ დროს დავით სოსლანი ცოცხალი აღარ არის“ ⁶⁵, რაც, სავარაუდოდ, ასეც იყო. მ. ბახტაძე იმოწმებს ნ. შოშიაშვილის აზრსაც, რომელიც ასევე 1179 -დან ითვლის თამარის მეფობას, რომელსაც ასევე 31 უმატებს. არ არის გამორიცხული, რომ აქ მემატთანე თამარის და დავით სოსლანის ერთობლივი მართვის ყველაზე აქტიური წლებს იგულისხმებს რაც, მისი აზრით, მოიცავს პერიოდს ლაშას დაბადებიდან მის პირველ კორონაციამდე-1193-1205.

სომხური წერილობითი წყაროების ყველა ის ცნობა, რომელიც მოაქვთ 1207 წლის საპირისპიროდ, ამტკიცებს მხოლოდ იმას, რომ თამარი აღარ არის ცოცხალი 1210 წელს და ლაშა გიორგის კურთხევა მოხდა 1210 წელს, რასაც მკაფიოდ ადასტურებს ჰალბატის 1210 წლის წარწერაც, რომელიც „ამოიკვეთა ღმრთისა (მიერ) მეფეთა მეფის გიორგის. დიდი მეფის თამარის ძის კურთხევის წელს“⁶⁶. მაგრამ თუ დავუშვებთ, რომ თამარი 1207 წელს გარდაიცვალა, ხოლო ლაშას მეორედ კურთხევა მოხდა 1210 წელს, რა ხდებოდა 1207-1210 წლებში? პირველ რიგში უნდა გავიხსენოთ ალბათ იბნ ალ-ასირის

⁶¹ ქრონიკები (თ. ჟორდანი, 2004), გვ.296.

⁶² ქართლის ცხოვრება, თბილისი, 2008, გვ. 409

⁶³ ი. ჯავახიშვილი. თამარ მეფის ისტორიკოსი, -ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი,1.- თხზულებანი, 8, თბილისი,1977, გვ.222.

⁶⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი (ცდა ტექსტის აღდგენისა). აკად. კორნელი კეკელიძის რედაქციით და გამოკვლევით, თბ., 1941, გვ. 19. იხ. აგრეთვე ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, -ქართლის ცხოვრება, თბილისი, 2008, გვ. 409.

⁶⁵ მიხ. ბახტაძე. კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ“, -ი. ჯავახიშვილის სახ. თსუ საქართველოს ისტორიის შრომები, II, თბილისი, 2011, 221.

⁶⁶ შ. დარჩიაშვილი. ძიებანი ქართულ-სომხური ურთიერთობების ისტორიიდან, სომხური ლაპიდარული წარწერების ცნობები საქართველოს შესახებ XII-XIII საუკუნეების პირველ მესამედში, 2010, გვ. 57.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELI 850. YILI SEMPOZYUMU

ცნობა საქართველოში არეულობის შესახებ, რაც მოჰყვა თამარის გარდაცვალებას, და ვივარაუდოთ, რომ ლაშას არ მიეცა მაშინვე ტახტზე ასვლის შესაძლებლობა, სხვა მიზეზებთან ერთად მისი არასრულწლოვნების გამოც, გარკვეულ დრომდე არ ჩანს არც განსაკუთრებული სამხედრო აქტივობა ქართველების მხრიდან. მხოლოდ ჰიჯრის 605 წელს 16.07.1208 – 5.07.1209 წწ-ში განახლდა ქართველების შეტევები აიუბიანების სამფლობელოებზე და მოეწყო ლაშქრობა არჭემისა და ხლათის მიმართულებით. აღნიშნული მოვლენები დეტალურად აქვს განხილული გ. ჯაფარიძეს.

კვლავ მივუბრუნდეთ ნუმისმატიკურ მონაცემებს, რომელიც გადამწყვეტია ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გასარკვევად. როგორც არაერთხელ აღინიშნა ლიტერატურაში, ლაშა გიორგის დროსაც იჭრებოდა როგორც წესიერი, ასევე უწესო მონეტები. აზრთა სხვადასხვაობაა ლიტერატურაში წესიერად მოჭრილი მონეტის დათარიღებაზე, რაც შედარებით იშვიათია და რასაც ქართული და არაბული ზედწერილები აქვს: „ქ. გიორგი მეფისაი, თამარის ძისაისა, ჯავახთ უფლისაისა“ (ნ. ბერძენიშვილისეული წაკითხვით)⁶⁷ და არაბულად „მეფე უმაღლესი, შვენება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, გიორგი, ძე თამარისა, მესიის მახვილი“. ნ. ბერძენიშვილს ამ საკითხზე გადაჭრილი პასუხი არ ჰქონია. მკვლევარი სხვადასხვა შესაძლებლობას განიხილავს და უფრო იმ ვარაუდს ემხრობა, რომ მონეტის მოჭრის დროს „ლაშა ჯერ კიდევ თანამეფეა“⁶⁸. ნინიძის აზრით, მონეტაზე მხოლოდ გიორგის მოხსენიება იმას ნიშნავს, რომ მონეტის მოჭრის დროს ტახტზე მხოლოდ გიორგი ლაშაა და ეს თამარის გარდაცვალების შემდეგ მოხდა და რომ გიორგის ერთმეფედ დაჯდომა საქართველოს სამხრეთ რეგიონში ასეთი სახით სპეციალურად აღუნიშნავთ- საქართველოს მეფე ხომ აქ „განსაკუთრებით ჯავახთუფალიც“ იყო⁶⁹. ირ. ფალავამ დაწვრილებით და ყოველმხრივ შეისწავლა აღნიშნული მონეტა და მივიდა დასკვნამდე, რომ მისი მოჭრა მოხდა გიორგის თანამოსაყდრეობის წლებში.⁷⁰ მისი აზრით, ამ საფასის თამარის გარდაცვალების შემდეგ გამოშვების ალბათობა, ნაკლებია⁷¹.

გვაქვს დიდი რაოდენობით შემორჩენილი ლაშას 1210 წლის არასწორი ჭედვის მონეტა ქართული და სპარსული (ან ზოგჯერ ამის გარეშე) ზედწერილებით, ორსავე შემთხვევაში ქორონიკონით (430- 1210) დათარიღებული, ჰიჯრის გარეშე. ვარაუდობენ, რომ მონეტა შიდა მოხმარებისთვის იჭრებოდა.⁷²

არსებობს ლაშა გიორგის სახელზე წესიერად მოჭრილი კიდევ ერთი, უნიკალური მონეტა გვირგვინოსნის გამოსახულებით, რომელსაც ასევე არაერთი მკვლევარი

⁶⁷ ირაკლი ფალავა. ჯავახთ უფლის მონეტები- კომპლექსური ანალიზი. - საისტორიო კრებული, 1, მხედარი, 2011, გვ. 297.

⁶⁸ ნ. ბერძენიშვილი. ჯავახეთის 1933 წლის ექსპედიციის დღიური (საანგარიშო მოხსენება), - საქართველოს ისტორიის საკითხები, 1, თბილისი, 1964, გვ. 145.

⁶⁹ დ. ნინიძე. ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებათა ისტორია, თბ., 2004, გვ. 23.

⁷⁰ ირაკლი ფალავა. ჯავახთ უფლის მონეტები- კომპლექსური ანალიზი. -საისტორიო კრებული, 1, თბილისი, 2011, 291-344.

⁷¹ ირაკლი ფალავა. ჯავახთ უფლის მონეტები, გვ. 303.

⁷² დ.კაპანაძე. ქართული ნუმისმატიკა, 1950, 51.

შეხება და უკანასკნელად და საკმაოდ ვრცლად მია პატარიძე და ირაკლი ფაღვა⁷³. მკვლევარების აზრით, მონეტაზე გამოსახულია ლაშას მეფედ კურთხევის სცენა. მონეტაზე მითითებულია თარიღი ქორონიკონით, რაც იკითხება როგორც 430, ამასთანავე არაბულენოვანი და არაბულგრაფიკიანი თარიღი, რაც იკითხება როგორც 606 ჰიჯრით (6.VII, 1209-24. VI 1210). ამ თარიღზე დაყრდნობითაც გ. აბდალაძე მიიჩნევს, რომ თამარი 1210 წლის პირველ ნახევარში გარდაიცვალა და ტახტზე აიყვანეს მისი შვილი ლაშა გიორგი. აქვე შეიძლება გავიხსენოთ, რომ 1156 წელს გამეფებული გიორგი III სახელზე მონეტა 1174 წელს მოიჭრა, 1184 წელს ტახტზე ასული თამარის მონეტა მხოლოდ 1187 წელს მოიჭრა. ამდენად ლაშას სახელზე 1210 წლის მონეტის არსებობა ალბათ არ გამოდგება მეფის ტახტზე ასვლის დასათარიღებლად, თუმცა 1210 წელს როგორც ლაშას ტახტზე ასვლის თარიღს, ადასტურებს ზემოთ მოხსენიებული ჰაღვატის წარწერა.

ყველაფრის მიუხედავად, თუ დავუშვებთ, რომ თამარი 1207 წელს გარდაიცვალა, როგორ ავხსნათ ის ხარვეზი, რომელიც გვაქვს 1210 წლამდე. აქ ან უნდა გავიზიაროთ ც. ღვაბერიძის ვარაუდი, რომ 1210 წელს თამარის სახელზე მოჭრილ მონეტებში მექანიკური შეცდომაა დაშვებული და ეს იგივე 1187 წლის მონეტებია, ან გავითვალისწინოთ ყველა სხვა მკვლევრის აზრი, მათ შორის ჯ. ოდიშელის, რომელიც თამარის გარდაცვალებას 1207 წლით ათარიღებს, რომლებიც თამარის სახელით მოჭრილი მონეტების ნაწილს დარწმუნებით 1210 წლით ათარიღებენ. ჯ. ოდიშელმა, როგორც ის აღნიშნავს თავის გამოკვლევაში, საგანგებოდ შეისწავლა ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკურ ფონდებში დაცული 1210 წლით დათარიღებული თამარ მეფის მონეტები და მივიდა დასკვნამდე, რომ აღნიშნული მონეტები მოჭრილია თამარ მეფის სახელით და დათარიღებულია ქორონიკონი ულ-ით, ანუ 1210 წლით (480+780)⁷⁴. თუ გავიზიარებთ ამ მოსაზრებას, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ თამარს მართლაც არ მოუჭრია 1210 წლის მონეტა, ეს მოჭრეს მისი სახელით მისი გარდაცვალების შემდეგ სხვებმა ორ სახელისუფლებო ბანაკს შორის მწვავე დაპირისპირების დროს, იმ მიზნით, რომ დაესუსტებინათ ლაშა გიორგი და მისი მომხრეები, რაც ნაკლებ მოსალოდნელია.

სულ მალე ვითარება მკვეთრად შეიცვალა. ხლათის კამპანიის დროს (1209-1210) ივანე მხარგრძელის დატყვევებამ, რაც მძიმე ტვირთად დააწვა ქართულ სახელმწიფოს (100000) 80000, ან 200000) დინარი გამოსასყიდი, 2000 ან 5000 ტყვის და 21 ციხის დაბრუნება⁷⁵, ბრძოლაში მიღებული ჭრილობა, რომლის შედეგადაც ზაქარია მხარგრძელი გარდაიცვალა, სომეხი ავტორების, ვარდანის, სტეფანოზ ორბელიანის და

⁷³ მ. პატარიძე, ი. ფაღვა. გიორგი ლაშას მეფედ კურთხევის ნუმისმატიკური ასახვა, - საისტორიო კრებული, 3, 2013, გვ.214-254.

⁷⁴ ჯ. ოდიშელი. ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი.. თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის დადგენისათვის. - ისტორიულ-პუბლიცისტური ნარკვევები., 2010, გვ. 291.

⁷⁵ გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, თბ., 1995, გვ. 169.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

სომხური წარწერების მონაცემებით, 1212 წელს ⁷⁶, ან 1211 (სმბატ სპარასპეტის ცნობით)⁷⁷, ავჰადისათვის ივანეს ქალიშვილის, თამთას, ცოლად მიცემა, რომლის მომავალი ცხოვრება საკმაოდ მძიმედ წარიმართა, შეარყია მხარგრძელების ძალაუფლება, სრულიად შეუვალი თამარის მეფობაში და მომდევნო წლებში. სავარაუდოდ, ამან, თავის მხრივ, შესაძლებლობა მისცა გიორგი ლაშას მომხრეებს ელიარებიანათ ის, როგორც ერთპიროვნული მმართველი და 2010 წელს მოეჭრათ მონეტა მისი სახელით, თუმცა კი, ყველაფრის მიუხედავად, გარკვეული არამყარი მდგომარეობის გამო, მათ არ გააგრძელეს თამარის რეფორმა, რომლის დროსაც 1200 წელს წესიერი მონეტა მოიჭრა, და კვლავ გააგრძელეს უწესო მონეტის მოჭრის ტრადიცია. და თუ ასეა, როდის უნდა მომხდარიყო ყოველივე ეს? როგორც გ. ჯაფარიძემ დაადგინა, ივანე მხარგრძელი ტყვედ ჩავარდა 607 წელს 19 რაბი 'ას-სანის თვეში /10.X.1210, თუმცა მკვლევარი უთითებს არაბულ წყაროებში შეთავაზებულ სხვა თარიღსაც 606-19 რაბი'ას-სანი, ე.ი. 1209 წ. 21 ოქტომბერს, ოთხშაბათს,⁷⁸ რის შემდეგაც ლაშას მომხრეებს ხელები ეხსნებოდათ თავისუფლად სამოქმედოდ.

1975 წელს ი.ჯავახიშვილის ინსტიტუტში ჩატარებულ ნ. ბერძენიშვილისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე კამათი გამოიწვია ლ. ტუხაშვილის მოსაზრებამ იმის შესახებ, რომ თამარის ნაადრევმა სიკვდილმა (1207) და ლაშას კურთხევის დაგვიანებამ (1210) ხელი შეუწყო ივანე ათაბაგის „მამობრივი“ ზრუნვის მითის შექმნასაც და მხარგრძელების პანეგირიკას⁷⁹.

ამგვარად, განხილული მასალის საფუძველზე ირკვევა, რომ 1192-93 წწ დაბადებული ლაშას თანამოსაყდრეობა დაიწყო 1205 წელს, მამამისის, დავით სოსლანის, გარდაცვალების შემდეგ;

ამაზე ადრე, იმავე წელს, შედგა ქართველების ირანს შორეული გალაშქრება და ყარსისათვის ბრძოლა, რაც შეწყდა, როგორც ჩანს, დავითის გარდაცვალების გამო;

ყარსი აღებულ იქნა 1206 წლის დასასრულს ან 1207 წლის დამდეგს, რასაც ვეღარ მოესწრო დავითი;

1207 წელს გარდაიცვალა თამარი, რასაც მოჰყვა ქართველების შიდა დაპირისპირება, სავარაუდოა, ლაშა გიორგის მომხრეებსა და მხარგრძელებს შორის.

ლაშა გიორგის არამყარი მდგომარეობის, ამასთანავე მისი არასრულწლოვანების და მხარგრძელების წინააღმდეგობის გამო ლაშას მეორედ კურთხევა და მის სახელზე, მეფეთა მეფის და ერთპიროვნული მმართველის სტატუსით მონეტის (ისიც ძირითადად არასწორი) მოჭრა ვერ მოხერხდა 1210 წლამდე. უკანასკნელის

⁷⁶ ვარდან არეველცი. მსოფლიო ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნეს ნოდარ შოშიაშვილმა და ეკა კვაჭანტირაძემ, თბილისი, 2002, 158, 233.

⁷⁷ გ.ჯაფარიძე. თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ, - საისტორიო კრებული, 2, თბ., 2012, 356.

⁷⁸ გ. ჯაფარიძე. საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო, 168-169.

⁷⁹ მაცნე, ისტორიის ...სერია, 1975, 3, გვ. 164.

მდგომარეობის გამყარებას ხელი შეუწყო ხლათის წარუმატებელმა კამპანიამ და მხარგრძელების პოზიციის შესუსტებამ.

1210 წლით დათარიღებული თამარის სახელით მოჭრილი მონეტების შესახებ ყველაზე დამაჯერებელი ჩანს ც. ღვაბერიძის ვარაუდი, რომ აღნიშნული მონეტები შემთხვევით მცდარად დათარიღებული 1187 წელს მოჭრილი მონეტებია.

Shota Rustaveli ve Kraliçe Tamara (Niko Pirosmani)

Kraliçe Tamara (Koba Çumburidze -yađlı boya tablo)

Kral Tamar'ın Ölüm Tarihi

Prof. Dr. Giuli ALASANIA *

İhtilafli ve sorunlu konular arasında yer alan Kral Tamar'ın ölüm tarihiyle ilgili olarak son zamanlarda gittikçe artan sayıdaki yayın (M. Kadagidze -2001, G. Abdaladze -2006, Ts. Gvaberidze -2009, Sh. Darchiashvili -2010, M. Bakhtadze -2011, T. Kenkebashvili -2011; G. Japharidze -2012, M. Pataridze, I. Paghava -2013) benim dikkatimi tekrar bu yöne çekti.

B. Silagadze tarafından 1966 yılında yayınlanmış olan makalede¹ araştırmacı, İbnü'l-Esir'in kayıtlarına dayanarak Tamara'nın ölüm tarihini 1207 yılı olarak belirtmektedir. S. Kakabadze tarafından aynı yılda yayınlanmış olan makalede² de önceki varsayım tekrarlanmakta olup³ Kral Tamara'nın ölüm tarihi 1207 yılı olarak verilmektedir. T. Natroshvili ve G. Japaridze tarafından 1974 yılında yayınlanmış olan makalede ise ispatlı bir şekilde Tamara'nın ölüm tarihi olarak 1210 yılı belirtilmektedir. Bunun ardından aynı yılda J. Odisheli'nin makalesi⁴ yayınlanmıştır. İlgili makalede bizi ilgilendiren tarih, daha önce yapılan araştırmalara, bilimsel yayınlara ve tarafımıza ulaşmış olan yeni kaynaklara (nüvizmatik bilgiler dahil) rağmen yine 1207 yılı olarak belirtilmiştir. Sh. Darchiashvili tarafından 1975 senesinde yayınlanmış olan bilimsel makalede, Ermen taş yazıtlarına dayanılarak vefat tarihi 1210 yılı olarak verilmiş olup⁵, yazar 2010 senesindeki makalesinde⁶ de aynıını tekrarlamıştır. G. Otkhmezuri tarafından 1981 senesinde yayınlanmış olan araştırma mahsulü bilimsel makalede⁷, araştırmacı, Gunia-Kale yazıtını değişik bir şekilde deşifre edip yorumlamış ve buna istinaden Tamara'nın Ivane Mkhargrdzeli'yi aynı anda lalalık (atabeg) ve seraskerlik (amirsipahsalar) makamlarına tayin ettiğiyle ilgili görüşün yanlış olduğu kanaatine varmıştır. Dolayısıyla araştırmacıların bir kısmı, Tamara'nın vefat tarihi olarak Zakaria Mkhagdzeli'nin vefat ettiği 1212 yılını veya sonraki 1213 yılını düşünmektedirler.⁸ Ayrıca ilgili eserlerde vefat tarihi olarak 1216⁹ ve 1215¹⁰ yılları da

* Sakartvelo Üniversitesi, Tiflis / GÜRCİSTAN.

¹ B. Silagadze. XII-XIII yüzyıllar. Gürcistan tarihinin bazı meseleleri, İbnü'l-Esir'in verdiği bilgilere göre. Rustaveli dönemindeki Gürcistan, 1966.

² C. Kakabadze. Rustaveli ve onun "Kaplan Postlu"sü, 1966, s. 228-230.

³ С. Н. Какабадзе. Год смерти грузинской царицы Тамары. – Известия Тифлиских высших женских курсов, Кн. 1 вып. 1- й, Тифлис, 1914, 83. 166-167.

⁴ Natroshvili, C. Caparidze. Gürcü kronolojisinin bir sorunu – dergi "Tsiskari", 1. 1976.

⁵ Ş. Darchiashvili. -XIII. yüzyıl başında Gürcistan sorunu kronolojisi, dergi "Mnatobi", 2, 1975, s. 151.

⁶ Ş. Darchiashvili. Gürcü-Ermeni ilişkileri tarihi araştırmaları, Gürcistan hakkında Ermenice taş üzerinde yazıtlar, XII-XIII yüzyıllar, Tiflis, Artanuji.

⁷ G. Otkhmezuri. XII-XIII yüzyıllar Gürcü taş yazıtları, tarihsel bir kaynak olarak, Tb., 1981.

⁸ M. Brosset. L'Histoire de la Georgie. Additions et éclaircissements 1886. 298 (1212); P. Ingorokva, öykü koleksiyonu, 1, 1963, 143, Gürcistan Tarihi ve yazıtlar, kronikler ve diğer malzemeler - T. Jordania tarafından toplanan ve açıklanan, 1, Tiflis, 1892, s. 300 (1213); M. Janashvili, Kral Tamar, tf. 1917 (ancak tarihin tartışmalı olduğunu belirtiyor), s. 74; I. Lolashvili, mravalkaredi, Tb, 1984, 116; R. Metreveli. Kral Tamar, 1991, s. 312-313; R. Metreveli, David Agmaşenebeli. Kral Tamar, Tiflis, 2002, s. 716; R. Metreveli. Aziz King Tamar, Tiflis, 2011, s.126; I. Javakışvili, Gürcü milletin tarihi, 2, 1965, s. 290, 385; M. Sanadze, T.beradze, Gürcistan tarihine bir giriş, Tiflis, 2015, s. 156.

⁹ T. Kenkebaşvili. Kronolojik paradigmlar, XIII. yüzyıl Gürcistan kronolojisine dair denemeler, Tiflis, 2011, s. 42.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

geçmektedir. G. Otkhmezuri tarafından yapılan açıklamaya atfen, yazıtta verilen bilgilere göre hasodabaşı olarak Ivane'nin yerine Vaçe ismi geçmektedir. Yani araştırmacının görüşüne göre, Tamara vefat ettiğinde, tahminen 1207 yılında hasodabaşı Vache imiş. Ivane ise bu sırada atabeglik (lalalık) makamında vazife ifa etmekteydi.¹¹ Tamara'nın ikinci tarihçisi olarak bilinen kişiye ait metnin Rusça tercümesinin yayınında ise, Mamisa Berdzenishvili konu hakkında 1207 yılıyla ilgili görüşü paylaştığını ifade etmektedir.¹²

Yukarıda bahsi geçen araştırmalarda, bilgi kaynakları aynı olmasına rağmen Tamara'nın vefat tarihi araştırmacılar tarafından 1207 ya da 2010 yılı olarak belirtilmiştir. Bu araştırmalarda birbirinden değişik sonuçların elde edilmesinin sebebi, ilgili bilgi kaynaklarının farklı şekilde kavranıp anlaşılması ve yorumlanmasıyla alakalıdır.

Tamara'nın ölüm tarihi olarak 1210 yılının tespit edilmesi, değişik araştırmacılar tarafından incelenmiş nümizmatik verilerden kaynaklanır. Dolayısıyla ben de, daha önce defalarca konuşulup tartışılan bu konuya dönüp kısaca açıklama yapmak istiyorum. XI. yüzyıldan itibaren Orta Doğu'da yaşanan "gümüş krizi" Gürcistan'a da yansımıştı. O zamandan sonra gümüş sikke yerine bakır sikke darbedildi. Bakır paranın gümüş para yerine geçtiği açıklandı. Bu büyük finans düzenlemesi (reformu), Gürcistan'da Davit IV Agmaşenebeli'nin kraliyeti zamanda gerçekleştirildi. Düzgün şekilli bakır sikkeler yanında düzgün şekilli olmayan sikkeler de bastırıldı. "Gümüş krizi" Gürcistan'da Rusudan'nın döneminde gerçekleştirilen para reformuna kadar devam etti. 1230 yılında gümüş para bastırıldı.¹³

Kral Tamar'ın kraliyet yıllarda kendi ismiyle düzgün şekilli sikke yanında şekilsiz bakır sikke de bastırılmıştır. Kral Giorgi'nin de aynı anda krallık yaptığı bu dönemde (1179-1184) bastırılan sikkelerde tarih gözükmektedir. Kralların kralı Giorgi ve Kral ve Kraliçe Tamar olarak isimler anılmaktadır. Literatürde sikkelerin tanımlanması ise farklıdır.¹⁴

Koronikon takvimine göre 407 (1187) yılında, Kral Tamar tarafından kendi adıyla şekilsiz para bastırıldı. Söz konusu tipteki paralar üzerinde Koronikon 430 (1210) yılı okunduğuna göre bu paralar herhangi bir tasarım değişikliği olmadan sonraları da bastırıldı.

Bu bağlamda ünlü nümizmat Pakhomov'un gözlemi çok önemlidir. Onun görüşüne göre İslam devletlerinde sadece sikkelerin tasarımını değiştirerek sikkenin üzerine yeni tarihi-tasviri basmak sıradan bir olaydı.¹⁵ Kral Tamar'ın koronikon takvimine göre 407 (1187) ve koronikon 430 (1210) yıllarında bastırılmış paralarının tasarımı aynıdır ve değişmemiştir. Bu durum, açıkça Kral Tamar'ın çağındaki nümizmatik eserlerde görülür: Kral Giorgi III'ün

¹⁰ K. Kekelidze tarafından incelenen Tarih ve Nür övünmesi, metni restore etmesi. Tiflisi, 1941, s. 40.

¹¹ G. Otkhmezuri. XII-XIII yüzyıllar Gürcü taş yazıtları, Tarihsel bir kaynak olarak, Tiflis, 1981, s. 20-32.

¹² Жизнь царицы цариц Тамар, перевод и введение В. Д. Дондуа, исследование и примечания М. М. Бердзенишвили, Тб. 1985, s. 62.

¹³ D. Kapanadze. Gürcü Nümizmatığı. Tbilisi, 1950, s. 48.

¹⁴ D. Kapanadze yazıtı Tamar'ın babasıyla ilişkilendirdi (D. Kapanadze. Gürcü Nümizmatığı. Tbilisi, 1950, s. 48-49). E. Pahomov ise onun birinci eşiyle (E. A. Пахомов. Монеты Грузии, Тбилиси, 1970, ст. 89).

¹⁵ E. A. Пахомов. Монеты Грузии, Тбилиси, 1970, ст. 85.

1174 yılında,¹⁶ Kral Tamar'ın 1187 yılında, sonra Giorgi-Laşa'nın "Cavahtupali" (sikkede tarih gözükmemektedir, muhtemelen 1205-1207 yıllarında basılmıştı), ardından 1210 yılına ait para, Kral Rusudan tarafından 1227 ve 1230 yıllarında bastırılmış paralar.¹⁷ Bu tarihlerde bastırılmış paralar değişik sikke tiplerindedir. Sikkeler üzerinde belirtmiş olan tarihler, kralın tahta çıktığı zamanı yansıtmıyorlar. Bu husus ülkedeki mevcut siyasî ve ekonomik durumla (haberlerle) ilgili olmalıdır. Yukarıda belirtilen tarihler, sikkenin bastırılış ve çıkış tarihini değil, sikke tip onayı zamanını belirtmektedir.

Tamara sikkesinin 1210 tarihli olup olmadığından ilk kez Sargi Kakabadze şüphelenmiştir. Tamara'nın ölüm tarihinin 1207 olduğuna dair görüşü de ilk kez kendisi ortaya atmış; ardından meseleyle ilgili takipçileri ortaya çıkmıştır. Son zamanlarda Ts. Ghvaberidze tarafından da söz konusu sikkeler bir daha incelenmiştir. Sikkede "...Koronikon 430 = 1210 (Gürcistan'da eskiden uygulanan takvim sistemi) yılının gözükmemesi, sikke bastırıldığında mekanik bir yanlışlığın yapıldığını akla getirmektedir. Yani Koronikon takvimine göre 407 tarihi sözlü olarak yazıldığında, yazılıştaki **z** (z) ve **l** (l) harflerinin birbirine benzemesinden dolayı söz konusu hata meydana gelmiş olabilir. Gürcistan'da eskiden kullanılan Asomtavruli alfabesindeki **z** (zeni) ve **l** (lass) harflerinin grafik çizimine göre aralarındaki fark, harfin sol tarafındaki kısacık dikey bir çizgi ile belirlenmekteydi.¹⁸ Ayrıca Gürcistan Ulusal Müzesi'nde muhafaza edilen yukarıda mezkur (Tamara 1210 yılı) sikkenin (3758, 4175) üst tarafında görülen tarihle ilgili yazı, hicrî takvime göre 583, Koronikon takvimine göre 407, yani 1187 tarihine uygun düşüyor.¹⁹ Dolayısıyla araştırmacı, söz konusu delili tahmininin dayanağı olarak kullanmaktadır. Ts. Gvaberidze tarafından yapılan incelemelere göre, farklı Gürcü krallarının krallık dönemlerinde aynı tarihli sikkeler bastırılıyormuş. Büyük bir ihtimalle sikkelerle ilgili bu kural, Gürcistan kraliyetinde Giorgi III, Tamara, Giorgi Lasha ve Rusudan'ın krallık dönemlerinde de uygulanmıştır. Kral Tamara'nın Koronikon takvimine göre 407 = 1187 yılındaki sikke emisyon döneminde de ilgili kuralın yürürlükte olduğu kesindir.²⁰

Ayrıca Tamar dışında eşi David (David kral unvanıyla anılmaz) ile ilgili yazıları içeren koronikon 420 (=1200) tarihli düzgün basılı sikkelere dair Ts. Gvaberidze'nin ikinci bir görüşü dikkatimizi çeker. Bahsi geçen sikke, Tamara'nın krallık dönemi bitene kadar, yani 1200 yılına kadar bastırılmıştır.²¹ Araştırmacı, Ortadoğu'da, XII. yüzyılın 90'lı yıllarında "gümüş krizi"nin sona erdiğini ve yüksek ayarlı dirhem gümüş parasının (2,8-2,9 gr) ortaya çıktığını belirtmektedir. Ts. Gvaberidze'ye göre, 1200 tarihli para reformu Gürcistan'da yaşanan siyasî ve ekonomik durumu gösteriyormuş...²² Ts. Gvaberidze'ye göre bazı sebepler (maalesef sebeplerle ilgili net bir bilgiye ulaşmak mümkün olamamıştır. G. Alasania) Giorgi Lasha'nın (1210) ve Calal Addın'ın (1226) şekilsiz sikkelerinin emisyonu ilgili reformun

¹⁶ Gürcü Nüvizmatığında ilk defa Giorgi III'ün sikkelerinde Gürcistan koronikon takvimine göre tarih 394 (1174 yılı) göstermektedir. O sikke, tipin onay tarihini belirtmektedir.

¹⁷ D. Kapanadze. Gürcü Nüvizmatığı. Tbilisi, 1969, s. 69-86.

¹⁸ Ts. Gvaberidze. Kral Tamar ne zaman vefat etti –Tarih ve Etnoloji Enstitüsü çalışmaları, 2009, s. 99.

¹⁹ İbid, s. 98.

²⁰ İbid, s. 99.

²¹ İbid, s. 99.

²² İbid, s. 100.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

gerçekleşmesine mani olmuştur. Kraliçe Rusudan döneminde, 1227 yılında, sikke reformuyla ilgili değişikliklerin gerçekleştirilmesi tekrar gündeme alınmıştır. Araştırmacıya göre, Kral Tamara'nın krallık döneminde, 1187 yılında yürürlüğe giren para tipinin -şekilsiz, düzgün dövmeli olmayan sikkelerin- herhangi bir değişiklik olmadan yaklaşık yirmi yıl sonra yenilenmesi mümkün olamaz.²³

Nümizmatik kaynaklarla ilgili konuya daha sonra tekrar döneceğiz. Şimdi sikkelerin basımında oluşmuş hatalardan söz etmek istiyoruz. Örneğin 1227 tarihinde Rusudan döneminde bastırılmış düzgün şekli olan sikkelerin üzerindeki tarihlerde bir takım yanlışlıklara rastlamaktayız. Koronikon takvimine göre tarih yazılışında y harfi çevirilmiş şekilde gözükmekte olup, Dvk (Koronikon 447) tarihinin yerine Dyk (Koronikon 437) 1217 tarihi gözükmektedir. Bu dönemde tahtta kesin olarak Giorgi Lasha oturmaktadır²⁴. Ayrıca sikkeler bastırılırken ustalar tarafından yapılan bir hattanın belirtilmesi gerekir -G. Abdaladze'ye göre, 1210 (Koronikon takvimine göre 430 yılı) yılında darphanedeki ustalarca sikke kalıpları karıştırıldığından dolayı,²⁵ sikkelerin bir kısmının ön tarafı Tamara efsanesi (1187 tarihli sikkelerdeki gibi), arkası ise 1210 tarihli Lasha Giorgi dönemindeki sikkeler gibi bastırılmıştır.²⁶

Ayrıca Tamara'nın vefat tarihini belirlemek için Kari kulesinin fethinin, Davit Soslani'nin vefat tarihinin ve İran'a düzenlenen seferin ne zaman olduğunun belirlenmesi de çok önemlidir. Eserlerde ve Gürcü kaynaklarında bununla ilgili değişik görüşlere rastlamaktayız. Kaynaklara dayanarak yukarıda bahsi geçen bütün olayların Tamara hayatta iken meydana geldiğini söyleyebiliriz. Tamara'nın ilk tarihçisinin kayıtlarında, Kari kulesinin fethiyle ilgili hadiseden bahsedilmemektedir. Ancak Davit Soslani'nin ölümünden sonra Ardebil, Sultan ve Anis'e baskın yaptı. Ardından Gürcüler Ardebil'e saldırdı. Sonra İran'ın diğer şehirlerine seferler düzenlediler: "Maranda'ya... şehir Tavreji'ye... Miana'ya... Zangan'a ... Huarasan şehrine ve Kazmin'a... Romgur'a yaklaştı, Huarasan'e... gitti. Kral için güneş gibi mücevher gönderdiler... Tiflis'e kralın önüne geldi. Kral neşeli oldu."²⁷ Tamara'nın ikinci tarihçisi denilen tarihçinin kayıtlarında ise, sadece Kari kulesinin fethinden bahsedilir: "Muhteşem krallığının yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü yıllarında."²⁸

Lasha Giorgi dönemindeki tarihçinin kayıtlarına göre, yukarıdaki olay Tamara'nın döneminde meydana gelmiştir. Ayrıca ilgili kaynaklarda (Tamar'ın birinci tarihçisinin bilgilerinden farklı olarak) Gürcüler tarafından Kari kulesinin işgali ve ardından Davit Soslan'ın durumu hakkında da bilgi verilmiştir. Sonra İran'a düzenlenen seferden bahsedilir: "Pers şehirlerini tahrip edip Marandi ve Erani ülkesini imha ettiler. Gürcülerin ismini bile

²³ İbid, s. 100.

²⁴ D. Kapanadze. 1950. s. 53.

²⁵ G. Abdaladze. Bir kez daha Kral Tamar'ın ölüm tarihi hakkında - Devlet Üniversitesi Sığnaği Şubesi (Kakheti) araştırmaları. V, Sığnaği, 2004, 12.

²⁶ D. Kapanadze. 1969. s.78, 81.

²⁷ Kartli Tarihçesi (Gürcistan Eski Hayat), hazırlayan, önsöz ve resimler: İlia Antelava ve Nodar Shoshiaşvili, yayınevi Nike, Tiflis, s. 372-378; Genel yayın Roin Metreveli, "Meridiani", "Artanuji", Tiflis, 2008, Tarih ve Nür övünmesi, s. 472-476.

²⁸ Kartli Tarihçesi, 1996, s. 405; Kartli Tarihçesi, 2008, s. 508; İbid, s. 301; 356.

işitmemiş uzak memleketlere kadar gittiler”. Aynı tarihçinin kayıtlarında: “Onların vâlidesi (yani Giorgi Lasha'nın validesi -G. Alasania) kralların kralı olan büyük Tamar, seraskeri (Zakaria Mkhargrdzeli'yi (G.Alasania)) Kari kulesinin fethine göndermiş; ardından İran'a sefer edip Ardaveli eline geçirmiş, şehirleri ve kuleleri fethederek ganimetle vatanına dönmüştür.²⁹

Vakhushti Bagrationi'nin kayıtlarındaki Kari kulesinin fethiyle ilgili bilgiler, Tamara'nın ikinci tarihçisinin kaynaklarından alınmıştır. Burada Tamara'nın krallığının “yirmi dördüncü” yılından bahsedilir, ancak yirmi üçüncü yıl eksiktir. Sonra 1199 yılında Davit Soslani'nin vefatından, Anis ve Ardavel olaylarından, ardından İran seferinden ve Zakaria'nın ve Tamara'nın 1201 tarihinde vefat ettiğinden bahsedilir.³⁰

Yukarıda bahsedilen olayların meydana geldiği tarihler hakkında, ya bilgi kaynaklarında kayıtlar bulunmamakta ya da olaylarla ilgili değişik, birbirinden farklı tarihler verilmektedir. Bugüne kadar söz konusu tarihlerle ilgili incelemeler sonuçlanmış değildir.

Ivane Javakhishvili, Ardebil ve ardından İran'ın diğer şehirlerine düzenlenen seferlerle ilgili olarak Gürcü kaynaklarının yanında Ermeni tarihçi Vardan'ın bilgilerini (olay tarihi 2010 yılı), Ermeni vakanüvis Kirakoz Gandzakel'in tarihlenmemiş belgelerini ve Arap tarihçi İbn Khalikan'ın bilgilerini (Hicrî takvime göre seferin tarihini 602-603 yılı, yani 1206-1207 yılları olarak kayıt etmiştir) kullanmıştır. İbn Khalikan seferle ilgili bilgileri, vakanüvis İbn Batish'in kayıtlarından almıştır. İbn Batish'in eserine bakılacak olursa, sefer hicrî takvimine göre 606, yani 1209-1210 tarihinde düzenlenmiştir. Araştırmacının tahminine göre Kirakoz, İbn Khalikan ve Vardan büyük bir ihtimalle iki seferi birleştirmişlerdir. Kayıtlardaki bilgilere göre Ardabil'e düzenlendiği ilk seferin tarihi 1207-8 yılıdır. 2010 yılı da Gürcülerin Rom Gura'ya vardıkları tarih olarak geçmektedir.³¹

T. Natroshvili ve G. Japharidze İbn Khalikan tarafından belirtilen tarihlerden şüphe etmişlerdir. Araştırmacılara göre Maranda'nın 606 (1209-1210) yılında işgal edildiğine dair İbn Batish'in verdiği bilgiler daha mantıklı görünmektedir.³² Araştırmacılar söz konusu bilgilere dayanarak, İran'a düzenlenen seferin 1209 yılının sonbaharında gerçekleştiğini düşünmektedirler.³³

Gürcülerce gerçekleştirilen büyük İran seferinden G. Japaridze yaptığı araştırmada bahsetmektedir³⁴. T. Natroshvili'nin ve G. Japharidze'nin “Bir Tarihin Tespiti” adını taşıyan araştırmalarını yayınladıkları sırada, R. Kiknadze'nin³⁵ “Parsadan Gorgicanidze ve “Tarih ve Nür övünmesi” adını taşıyan ve mevcut durumu tamamen değiştiren Tamara'nın ilk vakanüvistinin kaynaklarına dair çok ilginç bilgiler içeren araştırma tezi ortada

²⁹ Ibid, s. 301; 356.

³⁰ Vakhushti Bagrationi. Gürcü Krallığı tanımı. Kartli tarihçesi, IV, metni S. Kaukçişvili tarafından bütün el yazması metinlere göre oluşturuldu, "Sovyet Gürcistan", Tiflis, 1973. s. 189-191.

³¹ I. Javakışvili. Gürcü Milleti Tarihi. Denemeler. II, Tiflis, s. 289.

³² T. Natroşvili. G. Caparidze. Bir Tarih belirlemek için çalışması. s. 157.

³³ Ibid, s. 157.

³⁴ G. Caparidze. Gürcistan ve Yakın Doğunun İslam dünyası, Tiflis, 1995.

³⁵ R. Kiknadze, Farsadan Gorgicanidze ve ‘Tarih ve Nür övünmesi’, 1975.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

bulunmaktaydı. Söz konusu kaynaklarda, Paskalya bayramından önceki oruçlu günlerde Müslümanlar tarafından Anis'e gerçekleştirilen saldırı ve Gürcülerin Ardaveli üzerine cevabî seferi hakkında bilgiler bulunmaktadır. R. Kiknadzenin tezinde, 1205-1210 tarihleri arasındaki Paskalya (Aida) ve Ramazan bayramı günleriyle ilgili takvim gösterilmektedir. Kayıtlara göre 1205 (hicrî takvime göre 601 yılında, 10 Nisan, 22 Nisan) ve 1206 (hicrî takvime göre 2 Nisan, 11 Nisan) yıllarında Paskalya bayramının Ramazan bayramından önce geldiği anlaşılmaktadır. Verilen bilgilere göre R. Kiknadze söz konusu tarihin 1205 yılı olduğunu belirtmektedir. Bu ise Arap vakanüvis İbnü'l-Esir'in kayıtlarında bulunan Gürcülerin 601 (1204/5) yılında³⁶ Azerbaycan ülkesinden İslam ülkelerine sefere gittiğiyle ilgili bilgilerle teyit edilmektedir. R. Kiknadze'nin elinde bulunan delillere atıfla, 10 Nisan 1205 yılında Ardebil'in Sultanı Paskalya Bayramı gününde Anisi'yi harap etmiştir. Saldırı hakkındaki haber, bir hafta sonra, 17 Nisan tarihinde Geguti'de iken Tamara'ya ulaşmıştır. Beş gün sonra, 22 Nisan tarihinde, Müslümanların Ramazan bayramından önceki 30 günlük oruçları başlamıştır. Oruç bittiğinde, aynı yılın 22 Mayıs tarihinde (hicrî takvime göre 601 yılının Şevval ayının birinde), Ramazan bayramının başladığı "Aida" gününde, Gürcülerin ordusu Ardebili'ye baskın düzenlemiştir.³⁷ Bunun sonrasında gelişen olaylarla ilgili olarak ise, Tamara'nın birinci tarihçisinin kayıtlarına atfen, Mkhargrdzeliler -Serasker Zakaria ve Hasodabaşı Ivane- Irak'a, Khuarasan'da olan Romgur'a sefere gitme talebinde bulunmuşlardır. Aynı vakanüvisçe verilen bilgilere göre Sultan tarafından düzenlenen Ardebili ve Anisi seferinde ilgili kişilerden bahsedilmektedir (1 Nisan 1205)³⁸. Gunia -Kala yazıtlarını okuyan G. Otkhmezuri'nin tahminine göre, Ivane atabeglik (lalalık) ve seraskerlik görevlerine aynı anda tayin edilmemiştir. Tamara hayatta iken, Ivane'nin kardeşi Zakaria'nın vefatından sonra seraskerlik görevine tayin edilmiştir. Önceki görevi hasodabaşlık vazifesine ise Vache tayin edilmiştir³⁹.

Sh. Darchiashvili Ermen yazıtlarını incelediğinde, 1210 tarihinde Lasha Giorgi tahta çıktığında,⁴⁰ (Hağbat yazıtı, 1210) Tamara'nın hayatta olmadığı ve 1210/11 yıllarında Lasha'nın münferiden hükümdar olduğu, ancak yazıtlardan Lasha'ya Tamara kadar saygı ve hürmet gösterilmediği anlaşılmaktadır. Yazıtlarda Kral Tamar hakkında geçen şu sözler Darçiaşvili'nin dikkatini çekiyor: "Büyük", "Allahtan mübarek", "kraliçelerin kraliçesi", Zakarya Mhargrdzeli onu "Allah", kendisini ise "köle" diye adlandırır. 1210/11 tarihli yazıtlarda serasker Zakaria şöyle dediği haber veriliyor: "Alaşa'nın kral olduğu zamanda, yararlı Allah'ın ümidiyle, ben Serasker Zakaria, Khlat'tan Bagavan'ın kutsal toplumuna geldim...". Yani başarısız sonuçlanmış Khalta seferinden Bagavan'a dönmüştür.⁴¹ I. Javakhishvili'ye göre, 1210 tarihli güvenilir Hağbat yazıtlarındaki satırların Lasha'nın tahta

³⁶ МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА ИЗ „ТАРИХ-АЛ-КАМИЛ“ ИБН-АЛ-АСИРА, АЗФАН, БАКУ 1940.130.

³⁷ R. Kiknadze, Farsadan Gorgicanidze ve 'Tarih ve Nür övünmesi', 1975. s. 128.

³⁸ Kartli Tarihçesi (1996), s. 374, 373; Kartli Tarihçesi (2008), s. 471, 469.

³⁹ G. Otkhmezuri. XII-XIII. yüzyıllar Gürcü taş yazıtları, tarihsel bir kaynak olarak, Tb., 1981. s. 20-22.

⁴⁰ Ş. Darchiashvili. Gürcü-Ermeni ilişkiler tarihi araştırmaları, Gürcistan hakkında Ermeni taş yazıtları, XII-XIII. Yüzyıllar, Tiflis, Artanuji. Tiflis, 2010, s. 56-58.

⁴¹ Ş. Darchiashvili. XII-XIII. yüzyıl başı Gürcistan kronolojisi Sorunu, dergi "Mnatobi", 2, 1975, 2, s. 151-159; Ş. Darchiashvili. Gürcü-Ermeni ilişkiler tarihi araştırmaları, Gürcistan hakkında Ermeni taş yazıtları, XII-XIII. Yüzyıllar, Tiflis, Artanuji. Tiflis, 2010, s.152.

çıktığı yılda yazıldığı ve Zakaria Mkhargrdzeli'nin krallardan değil kraldan bahsettiği anlaşılmaktadır⁴². Araştırmacının tahminine göre, bu kısımda Lasha'nın ikinci kere taç giymesi, yani münferiden krallığının başlanması kastedilmektedir. Ş. Darçiaşvili'nin kaydında, 1206 tarihli "Lasha'nın Krallığı"⁴³ döneminde yapılan Marmert yazıtından da bahsedilmektedir. I. Javakhishvili bu yazıtı güvenmemektedir. Hağbat 1221 tarihli yazıtı inceleyen araştırmacıların çoğu, Hohanes'in Hağbat Piskoposu olarak 1205 tarihinde tayin edildiğini (bir kısmı ise 1208 tarihinde) ve Tamara ve Lasha Giorgi'nin aynı anda birlikte kral olduklarını düşünmektedirler. Sh. Darçiaşvili'nin iddiasına göre, yukarıdaki bilgi kaynakları, bilimsel eserlerde belirtilen Davit Soslanı'nın ölüm tarihiyle (1207) ilgili şüphe uyandırır. Yazar, Davit Soslanı'nın vefat tarihinden bahseder. Ş. Darçiaşvili, Basiani savaşının tarihi olarak 1202/3'ü veriyor. Bilimsel eserlerde ise ilgili savaşın 1202 yılında yapıldığı yer alıyor. Birinci vakanüvis denilen tarihçinin kayıtlarına atıfla Davit Soslan, Basiani savaşına yakın bir zamanda vefat etmiştir. Araştırmacı, kendi tarafından reddedilen 1207 tarihinden ileriye gitmemekte ve David Soslan'ın 1205/6 tarihinde vefat ettiğini düşünmektedir. Araştırmacıya göre, Davit'in ölümünden sonra Lasha Giorgi için eş hükümdarlık dönemi başlamıştır. Bilgi kaynaklarına göre söz konusu tarih ya 1205 ya da 1208 yılı olması lazımdır (1205 tarihinin olması daha mantıklıdır).

"Hazreti Yahya'nın Manastırı'nda Tarihi Figürlerin Görüntüleri" adlı tezinde M. Bulia, Davit Soslan'ın vefat tarihi hususunda araştırmada bulunmuştu. Davit ve Lasha Giorgi'nin resimlerini incelerken, Ekvtime Takaishvili'nin araştırmalarına atıfla, ilgili freskte 13 yaşındaki Giorgi Lasha'nın taç giyme töreninin gösterildiğini belirtmektedir. Araştırmacının görüşüne göre, tören 1205-6 yıllarda yapılmıştır. Ayrıca tapınak muralına bakıldığında Davit Soslan'ın hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise Soslan'ın 1207 tarihinde vefat ettiğini düşünen bilim adamları için ek bir delil sayılabilir. Ayrıca araştırmacı, Davit Soslan hayatta iken Lasha'nın kral taç giymesinin neden gerektiği hususunu da gerekçeleriyle kanıtlamaktadır.⁴⁴

Yukarıda belirtilen Ş. Darçiaşvili ve G. Abdaladze'nin araştırmaları dışında, bu konuyla ilgili çok enteresan veriler Ermen yazıtlarında mevcuttur.⁴⁵ R. Kiknadze'nin Parsadan Gorgijanidze ve Vakhushti'nin kayıtlarına dayanarak kanıtladığı iddiasına göre, Davit Soslan 10 Nisan 1205 tarihine kadar vefat etmiş olabilir⁴⁶.

İbnü'l-Esir'in verdiği bilgilere dayanılacak olursa Gürcüler tarafından Kari Kulesi 603 (1206/7) tarihinde fethedilmiştir. Lakin Kari Kulesi için yıllarca mücadeleler verilmiştir. Kari

⁴² Ş. Darchiashvili. Gürcü-Ermeni ilişkiler tarihi araştırmaları, Gürcistan hakkında Ermeni taş yazıtları, XII-XIII. Yüzyıllar, Tiflis, Artanuji.Tiflis, 2010, s. 56-58.

⁴³ İbid, s. 63.

⁴⁴ Marine Bulia. Tarihsel insanlar görüntüler, "Hazreti Yahya'nın Manastırında"-Gürcistan Eski kaynakları, 7-8, 2005, s. 190.

⁴⁵ Ş. Darchiashvili. Gürcü-Ermeni ilişkiler tarihi araştırmaları, Gürcistan hakkında Ermeni taş yazıtları, XII-XIII. Yüzyıllar, Tiflis, Artanuji.Tiflis, 2010, s. 212, 216; G. Abdaladze. Bir kez daha Kral Tamar'ın ölüm tarihi hakkında - Devlet Üniversitesi Sığnaği Şubesi (Kakheti) araştırmaları. V, Sığnaği, 2004, 11; G. Abdaladze. XIII yüzyıl başında Gürcistan tarihi kronolojisinden - Cavahişvili Devlet Üniversitesi, 359, 2005.

⁴⁶ КИКНАДЗЕ Р. К. Очерки по источниковедению истории Грузии. ПАРСАДАН ГОРГИДЖАНИДЗЕ И КАРТЛИС ЦХОВРЕБА, МЕЦНИЕРЕБА, Тб. 1980, 146, 147.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

Kulesindekilere Gürcülere karşı kimse yardımında bulunmadığından dolayı sonunda kendileri Gürcülere teslim olmuşlardır. “Abhazlar Kroniği”ne göre, Koronikon takviminde 427 (1207) başından itibaren (6811-1207) yılında Kari Kulesi işgal edilmiş ve Kraliçe Tamara vefat etmişti. İlk sefer düzenlendiği sırada, oğlu Lasha on iki yaşındaydı.⁴⁷ İlgili kaynağa atıfla ilk 1205 yılı civarında Karsi tarafına sefer düzenlenmişti. “Aynı yılda Lasha Giorgi tahtaya çıktı ve Kari Kulesi ilk defa Tamara’nın ordusu tarafından kuşatıldı. Bu arada Lasha (Tamar’ın oğlu) on iki yaşındaydı” (“Abhazlar Kroniği”)⁴⁸. Kars’ın uzun süreli kuşatılması hakkında, 13. yüzyılda adı bilinmeyen Fars bir vakanüvisin de kayıtları mevcuttur⁴⁹. Tamar’ın ikinci vakanüvisinin kayıtlarına göre, Tamara’nın krallık döneminin 23. ya da 24. yılında Tamara Kari Kulesi hakkında bilgi almak istemiştir: “Yıllar boyunca Sargis Tmogueli, Shalva Toreli ve Meskhler, Kari Kulesini işgal etmek için çabalamışlar, ama nafile... sonunda kulenin fethi için Davit’i ordusu ile birlikte göndermiştir. Zakaria ve Ivane’yi de gönderip mücadeleyi güçlendirmiş, Kule’nin ele geçirilmesi için emir vermiştir. Kendisi ise Javakheti’de beklemiştir”.⁵⁰ Mücadelenin sonu hakkında şu söylenir: “Kalanlar, Daviti’den Kral Tamar’ın gelmesini istediler ve ona güvendiler... O geldi ve kaleyi savunanlar anahtarları verdiler... Onlar, Tamar ve Tamar’ın oğlunun önüne varıp barış ve yemin talep ettiler...”⁵¹ Vakanüvisin kayıtlarında, “Lasha Giorgi’nin, Kralların kralı Tamara oğlu adına (kaderine) Kari Kule’sine sefer düzenlediği ve kuleyi fethettiği...” yazmaktadır. İlgili kayıtlarda Davit’ten bahsedilmemektedir, ancak Tamar’la ilgili kısımda, Kari’de “her zaferde kocası Davit yanındaydı” diye belirtilmektedir⁵². Kari için düzenlenen sefere Davit Soslan’ın katıldığı, ama kule fethedildiğinde artık hayatta olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kaynaklar, G. Japaridze tarafından incelenmiş olup Kars Kulesinin işgalinin 1206 yılı Aralık ayında ya da 1207 yılı Ocak ayında gerçekleştiğini düşünmektedir⁵³. İbnü’l-Esir’in kayıtlarına atıfla, Kars Kulesinin işgalinden sonra Müslümanlar Gürcülerin sonraki adımlarından korkmuşlar, ama Allah onları korumuş ve Gürcülerin Kraliçesi eceline kavuşmuş. Bundan sonra aralarında bir husumet söz konusu olmuş...⁵⁴. İbnü’l-Esir’in kayıtlarında Tamara açıkça kral olarak değil de kraliçe olarak anılmaktadır. Araştırmacı, bu hususun, Davit Soslan’la ilgili olduğunu düşünmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu durum tarafımıza ulaşmış kaynaklar ilgili tahmini teyit etmemekte olup Davit’in 1205 yılında vefat ettiğini göstermektedir.

Tamara’nın vefat tarihinin belirlenmesi hususunda değişik bilimsel araştırmalar yayınlanmasına rağmen, ilgili konu bugünlerde de ilgimizi çekmektedir. Görüldüğü kadarıyla ders kitaplarında kralın ölüm tarihi ile ilgili görüşler birbirinden farklıdır.

⁴⁷ Kronikler, I, (T. Jordania), Tiflis, 2004, s. 294.

⁴⁸ Ibid, s. 294.

⁴⁹ Н. Д. Миклухо - Маклай. Географическое сочинение на персидском языке. Новый источник по исторической географии Азербайджана и Армении), Ученые записки Института востоковедения АН СССР), т. IX, М- Л., 1954г. 208; Gürcistan ve Kafkasya hakkında bilgiler, "dünyanın mücizesi". Fars dilinden Gürcüceye çevirilmiş metni, önsöz ve notlarla Kiknadze tarafından hazırlanmıştır. Tb., 1978, s. 32, 43.

⁵⁰ Kartli Tarihçesi, s. 405, (1996), s. 405, (2008), 508.

⁵¹ Kartli Tarihçesi, (1996), s. 405; Kartli Tarihçesi, (2008), s. 508-509.

⁵² Kartli Tarihçesi, (1996), s. 301, 299-300; Kartli Tarihçesi, (2008), s. 356, 354.

⁵³ G. Caparidze. Gürcistan ve Yakın Doğunun İslam dünyası, Tiflis, 1995. s. 162.

⁵⁴ МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА ИЗ „ТАРИХ-АЛ-КАМИЛ“ ИБН-АЛ-АСИРА, АЗФАН, 83. 131.

Yukarıda bahsi geçen Hazreti Yahya Manastırı'ndaki freskle ilgili varsayımlar da birbirinden farklıdır. Bunlardan birine göre, Lasha'nın krallığa gelmesi için güç ve meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁵ Taç giyme törenine kadar, hükümdarlığın Giorgi Lasha'ya sorunsuz olarak devredilmesi için topluluk hazır hale getirilmiştir (bunun, o dönemdeki iç siyasetle ilgili yaşanan sorunlardan kaynaklı olduğu düşünülmektedir)⁵⁶; Manastır'daki freskte Lasha'nın taç giyme töreni gösterilir. E. Takaişvili'nin kayıtlarına göre, Lasha'nın yaşından dolayı, ilk kral taç giyme töreni, Tamara ve Davit Soslan hayattayken yaklaşık 1205-1206 tarihlerinde gerçekleşmiştir.⁵⁷

Her kaynakta verilen bilgiler bir miktar şüphelidir. Tabii ki İbnü'l-Esir'in kayıtlarında belirtilen Tamara'nın 1207 tarihinde vefat ettiğinden de şüphe edilebilir. Ama ilgili tarihi diğer kaynaklar da teyit etmektedir. Gürcü tarihçilerin verileri bunu onaylar, fakat yine de bu verilerden şüphe etmişlerdir. Bununla birlikte bunun yerine teklif edilen veriler kabul edilemez. Laşa Giorgi'nin dönemdeki tarihçisi, Tamar'ın ölüm tarihini Koronikon takvimine göre 427 (780+427=1207) olarak bildirir. Ona göre "yirmi üç yıldan beri kraliyeteydi".⁵⁸ Tamar'ın ikinci tarihçisi denilen vakanivisin görüşüne göre, Kars aldıktan sonra "yirmi üç veya yirmi dördüncü defa onun krallığı artmış oldu ve o yıl kraliyetinin durumunu sordu".⁵⁹ Söz konusu bu bilgiye göre Laşa Giorgi'nin krallık dönemi vakanüvisin verdiği tarihe tesadüf ediyor. Ancak aynı tarihçi, Kars aldıktan sonra başka bir bilgi de vermektedir: "Kim, on yedi yıl boyunca Tamar ve onun ordusu tarafından gerçekleştirilen çalışmaları az sayıyor..."⁶⁰ T. Zhordania'nın görüşüne göre, burada (bu kısımda) David Soslan'ın 1189 yıldan itibaren Tamar'la birlikteki yönetim yılları ima edilir.⁶¹ Ama Kars'ın alınması sırasında eğer Davit hayatta olsaydı, bu durum da muhtemelen öyle olacaktı.

Tamar'ın ilk tarihçisinin, Tamar ve David'in en etkili yılları hususunda farklı bir görüş vardır. O, Tamar'ın hükümdarlığı yıllarını şöyle özetlemektedir: "Ponto denizinden Gurgen denizine kadar ve Sper'den Darubandi'ye kadar ve tüm Kafkasyalılar, Hazarya ve İskitlere kadar... on iki yıl boyunca..."⁶² Bu kısımda 12 kez anılıyor. Mevcut en eski el yazmalarında 12'dir, ancak 11 de vardır. I. Cavakişvili, birincide on bir, ikincide on iki okumuş.⁶³ Kekelidze'nin iddiası, burada okuma hatası olduğu yönündedir. O, bunun 31 olması gerektiğini düşündü. K. Kekelidze'nin yaptığı düzeltmeye dayanarak kayıtlarda verilen 11

⁵⁵ Z. Skirtladze. Manastırın ana kilisenin Skhirtladze krallık portresi - Sovyet Sanatı 11, (1983), 96-110; M. Pataridze tarafından bulundu. Paghava George Lasha taç giymesinin nümismatik yansıması, -saistorio koleksiyon 3, 2013, 208-209.

⁵⁶ M. Pataridze. İ. Pagava, Giorgi Lasha'nın taç giymesinin nümismatik yansıması -Tarihsel koleksiyonu. 210. ANTONY EASTMOND. ROYAL IMAGINARY IN MEDIEVAL GEORGIA, PENNSYLVANIA, 1998, 137.

⁵⁷ M. Bulia. Eski Eserler "Vafizci" Manastır Katedrali Konseyi" tarihsel görüntüleri, 7-8 (2005), 186-8.

⁵⁸ Kartli Tarihçesi, (1996), s. 300; Kartli Tarihçesi, (2008), s. 355.

⁵⁹ Kartli Tarihçesi, (1996), s. 407.

⁶⁰ Kartli Tarihçesi, (1996), s.; Kartli Tarihçesi, (2008), s. 507.

⁶¹ Kronikler, s. 296.

⁶² Kartli Tarihçesi, Tiflis, 2008, s. 409.

⁶³ I. Javakhishvili. Kral Tamar'ın tarihçesi - tarihin amacı, kaynakları ile kitap yöntemleri önce ve şimdi, Kitap 1 - Eserler, 8, Tiflis, 1977, s. 222.

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

veya 12 yıl, 31 ile değiştirilmiştir.⁶⁴ Mikheil Baktadze'nin görüşüne göre Tamar'ın krallığı 1184 yılından değil, 1179'den başlamalıdır. Zira son versiyonu kabul edersek, Kari Kulesinin fethi 1207 veya 1208 yılında olmalıdır. Baktadze'ye göre ise bu mümkün değildir. Araştırmacının temel argümanı “sonuçta bu sırada David Soslan'ın artık yaşamıyor” olmasıdır.⁶⁵ Bu gerçekten de öyle idi. M. Bahtadze, N. Şoşiaşvili'nin görüşünü hatırlatarak, Tamar'ın krallığı yıllarını 1179'dan sayıp 31 ekler. Bunun, Kral Tamar'ın Davit Soslan'la beraber aktif yönetimde bulunduğu yıllar olma olasılığı vardır. Ona göre bu yıllar, Lasha'nın doğumundan ilk taç giyme törenine kadar olan dönemi kapsar (1193-1205).

Tam tersine 1207 yılını veren Ermeni kaynakları, 1210 yılında artık Tamar'ın hayatta olmadığını ve 1210 yılında Laşa Giorgi'nin tahtta çıktığını kanıtlıyorlar.⁶⁶ Bunu 1210 yılı Hağbat yazıtı kanıtlamaktadır. Söz konusu yazıt, “Kralların Kralı, Büyük Kral Tamar'ın Oğlu'nun kutsaması yılında yapıldı” şeklindedir.

Eğer biz Tamar'ın ölüm tarihini ve Laşa'nın ikinci kez taç giymesini 1207 yılı olarak kabul edersek, 1207-1210 yılları arasında ne oldu? Belki de Tamar'ın ölümünün ardından Gürcistan'da baş gösteren huzursuzluk hakkında İbnü'l-Esir verdiği bilgileri hatırlamak gerekiyor. Muhtemelen bunlar Laşa'ya hemen tahta çıkma fırsat vermemiştir, ancak o kendi adına sikke bastırmaktaydı. Bahsi geçen sikkelerde Giorgi kral olarak ve aynı zamanda “Cavahların Allahı” olarak anılır. Bunun öncesinde Gürcistan tarafından düzenlenmiş herhangi bir askerî harekate rastlanmamaktadır. Sadece hicrî takvimine göre 605 yılında (05-16.07.1208) Aiubianler yönünden Gürcüler saldırılarını yenilediler ve Arches ve Hlati yönüne sefer düzenlediler. Bahsedilen hususlar detaylı olarak G. Caparidze tarafından incelenmiştir.

İlgili konunun incelenmesinde önemli bilgiler veren nümizmatik verilere dönelim. Bilimsel eserlerde belirtilen hususlara dayanılacak olursa, eserlerde Lasha Giorgi'nin krallık döneminde düzgün şekilli sikkeler yanında düzgün şekilli olmayan sikkeler de bastırıldığı geçmektedir. Ancak bu eserlerde bastırılmış düzgün şekilli sikke hakkındaki görüşler birbirinden farklıdır. Adı geçen sikke üzerinde Gürcüce ve Arapça yazılar vardır: “Kral Giorgi'nin, Kral Tamar'ın oğlunun, Cavakt Allahı” (N. Berdznişvili'nin okumasına göre)⁶⁷ ve Arapça kısmı: Ülkenin ve dinin güzelliği, Giorgi, Tamar'ın oğlu, Mesih'in kılıcı”. N. Berdznişvili'nin bu konuda kesin bir kanısı yoktur. Araştırmacı çeşitli seçenekleri gözden geçirip sikkenin bastırıldığı sırada “Laşa'nın hâlâ kral olduğu” varsayımını dile getirir.⁶⁸ D. Ninidze'nin kanaatine göre, sikkenin üzerinde sadece Giorgi'nin tasvirinin bulunması, sikke bastırıldığı zaman tahtta sadece Giorgi Laşa'nın bulunduğunu kanıtlar. Bunun da Kral

⁶⁴ J. Kekelidze tarafından incelenen Tarih ve Nür övünmesi (metni restore etmesi). Tiflis, 1941, s. 19; Kartli Tarihçesi, bakınız. 2008, s. 409.

⁶⁵ M. Bahtadze. Bir kez daha, Kral Tamar'ın ölüm tarihi hakkında", I. Javakhişvili Devlet Üniversitesi çalışmaları, II, Tiflis. 2011, s. 221.

⁶⁶ Ş. Darchiashvili. Gürcü-Ermeni ilişkiler tarihi araştırmaları, Gürcistan hakkında Ermeni taş yazıtları, XII-XIII. Yüzyıllar, Tiflis, Artanuji.Tiflis, 2010, s. 57.

⁶⁷ İrakli Pagava. Cavaht Allahın Sikkeler -kapsamlı analiz- Tarihsel koleksiyonu, 1, “Mkedar” Tiflis, 2011, 291-344.

⁶⁸ N. Berdznişvili. 1933 tarihli Javakheti Sefer Günlüğü (rapor) -Gürcistan Tarihi Meseleleri), 1, Tiflis, 1964, s. 145.

Tamar'ın ölümünden sonra gerçekleştirildiğini ve Giorgi'nin tek başına hükümdar olduğunu gösterir. Nitekim Gürcistan'ın güney bölgesinde bunun için bir tören yapmışlardır. Gürcistan kralı burada “özellikle Cavakt Allahi”, “oğru” olarak anılmıştır.⁶⁹ Detaylı olarak sikkeyi çalışmış olan İ. Fagava'ya göre sikke Giorgi'nin aynı anda kral olduğu zamanda bastırılmıştır.⁷⁰ Yukarıda belirtilen sikkenin Tamar'ın ölümünden sonra bastırılma olasılığı daha azdır.⁷¹

Bizim şu ana kadar kullandığımız çok sayıdaki 1210 tarihli Laşa'nın Gürcüce ve Farsça yazılı (veya bazen de yazılı olmayan) düzgün şekilli olmayan sikkelerin ve koronikon takvimine göre 430 (1210) tarihli sikkelerin iç tüketim için bastırıldığı varsayılmaktadır.⁷²

Farklı araştırmacılar tarafından, son zamanlarda da daha detaylı olarak Maia Pataridze ve İrakli Pagava tarafından, Laşa Giorgi adına bastırılmış taç görüntülü benzersiz düzgün şekilli bir sikke incelenmiştir.⁷³ Araştırmacıların tahminine göre, sikke üzerinde Laşa'nın taç giyme töreni resmedilmiştir. Sikke üzerinde koronikon takvimine göre belirtilen tarih 430 olarak, aynı zamanda Arapça ve Arap grafikli olan tarih de hicrî takvime göre 606 olarak okunmuştur (06. 07. 1209 - 24. 06. 1210). G. Abdaladze, bu tarihe dayanarak Tamar'ın 1210 yılının ilk yarısında vefat ettiğini ve oğlu Giorgi Lasha'nın tahta çıktığını düşünmektedir. 1156 yılında tahta çıkan Kral George III'ün adına sikke 1174 yılında; 1184 yılında tahta çıkan Tamar'ın adına sikke ise ancak 1187 basılmıştı. Bundan dolayı 1210 yılında Laşa'nın adına basılmış bir sikkenin varlığının, kralın tahta çıktığı zamanı belirtmesi mantıklı değildir. Bununla birlikte 1210 yılında Lasha'nın tahta çıktığı tarihi Hağbat yazıtı kanıtlamaktadır.

Bütün bunlara rağmen, eğer Kral Tamar 1207 yılında vefat etti ise, bu takdirde 1210 yılına kadar olan eksiklikleri nasıl açıklayabiliriz. Ya biz, burada, Gvaberidze'nin 1210 yılında Tamar adına sikke bastırılmadığı ve yine 1187 yılı sikkelerinin yanlış tarihli olduğu hususundaki varsayımını paylaşmalıyız veya J. Odişeli dahil tüm araştırmacıların görüşlerini göz önüne almalıyız. Araştırmacıya göre Tamar'ın vefat tarihi olarak 1207 yılı geçmektedir. Araştırmacılar tarafından, Tamar adına sikkelerin bastırıldığı tarih 1210 yılı olarak geçmektedir. J. Odişeli, makalesinde, Gürcistan Canaşa Devlet Müzesi Nüsmatik Vakıfları'nda mevcut bulunan Tamar'ın 1210 tarihli sikkelerini özel olarak incelemiş ve bahsedilen sikkelerin kralın adına olup koronikon takvimine göre UL- 1210 (480+ 780) tarihli olduğu sonucuna varmıştır.⁷⁴ Paylaşılan argümanlara göre, 1210 yılında Tamar tarafından sikke bastırılmadığı; onun adına, diğerleri tarafından, Laşa Giorgi'nin ve onun destekçilerinin yönetimi ele geçirmelerini önlemek amacıyla iki taraf arasında çıkan çatışma sırasında, Tamar adına, onun ölümünden sonra sikke bastırıldığı sonucunu çıkarabiliriz.

Bu durum kısa bir süre sonra önemli ölçüde değişti. Hlati'ye düzenlenen sefer sırasında (1209-1210) esir düşen (yakalanan) Ivan Mkhargrdzeli, Gürcü devleti için ağır bir yük oldu.

⁶⁹ D. Ninidze. Bagrationlar Kraliyet aile şeceresi tarihi, Tiflis, 2004, s. 23.

⁷⁰ İrakli Pagava. Cavaht Allahın Sikkeler -kapsamlı analiz- Tarihser koleksiyonu, 1, Tiflis, 2011, 291-344.

⁷¹ İbid, s. 303.

⁷² (Kapanadze, 51)

⁷³ (M. Pataridze, 214-254)

⁷⁴ (C. Odişeli, 291)

ULUSLARARASI ŞOTA RUSTAVELİ 850. YILI SEMPOZYUMU

(100.000 veya 80.000 ya da 200.000 dinar fidye, esir düşen 2.000 veya 5.000 kişi ve 21 cezaevinin dönüşmesi).⁷⁵ Saldırı sırasında yaralandığından dolayı Zakaria Mkhargrdzeli öldü. Ermeni yazarlar Vardan ve Stepanoz Orbelian ile Ermeni yazıtlarının verilerine göre 1212⁷⁶ veya 1211 yılında (Smbat Sparaspete göre),⁷⁷ ordu komutanı Avhada, Ivan'ın kızı Tamta ile evlenince Tamta'nın hayatı kötüye gitti. Tamar'ın krallığı sırasında ve sonraki yıllarda hiç bir şekilde güçleri kırılmayan Mkhargrdzeliler güçsüzleştirdi. Büyük olasılıkla bu durum, Giorgi Laşa'nın destekçileri için, Laşa'nın tek hükümdar olarak tahta çıkartılmasına ve adına sikke bastırılmasına fırsat verdi. Yine 2010 yılında, mevcut bazı sıkıntılı durumlardan dolayı Tamar'ın reformları devam ettirilememiş ve onlar tarafından da düzgün şekilli olmayan sikkeler bastırılması geleneği devam ettirilmiştir. Öyleyse bütün bunlar ne zaman olmuş olmalıdır? C. Caparidze'nin görüşüne göre, Ivan Mkhargrdzeli hicrî 607 yılının Rebiüssani ayının 19'unda, yani 10.10.1210 tarihinde esir düşmüştür. Ancak araştırmacı, Arap kaynaklarında verilen diğer bir tarihe (21 Ekim, Çarşamba, 1209 yılına)⁷⁸ işaret etmektedir. Bu tarihten sonra Lasha'nın destekçileri daha da güçlendiler ve özgür oldular.

1975 yılında, I. Javakhishvili Enstitüsü'nde N. Berdzenishvili adına düzenlenen konferansta, L. Tuhaşvili'nin Tamara'nın erken ölümü (1207), Laşa'nın taç giymesinin gecikmesi (1210), Ivane Atabeği'nin (baba bakım mitinin) oluşturulması ve Mhargrdzelilere methiye düzelmesi hakkındaki görüşü tartışma konusu haline gelmiştir.⁷⁹

Böylece incelenen verilere dayanarak şunları söylemek mümkündür:

1192-1193 doğumlu Lasha'nın aynı anda kral olması, 1205 yılında, babası David Soslan'ın ölümden sonra başladı.

Bundan önce, aynı yılda, Gürcülerin İran seferine gitmesi ve Kars için mücadele yapması, Davit Soslan'ın ölümünden sonra durdurulmuş görünmektedir.

Kars, 1206 yılının sonunda veya 1207 yılının başında alındı.

Tamar 1207 yılında vefat etmiş, ardından Gürcüler arasında – Laşa'nın destekçileri ile Mkhargrdzeliler arasında- iç çatışma olasılığı belirmiştir.

Lasha'nın kararsız pozisyonu ve Mhargrdzelilerin direnci nedeniyle Laşa'ya ikinci kez taç giyme töreni düzenlenmesi ve tek yönetici statüsüyle adına sikke bastırılması (çoğunlukla yanlış) 1210 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Laşa'nın güçlemesine, Khlati'ye düzenlenen başarısız sefer ve Mhargrdzelilerin pozisyonunun zayıflaması katkıda bulunmuştur.

1210 yılında Tamar adına sikke bastırılması hususunda en mantıklı varsayım, Gvaberidze'ye ait görünmektedir. Gvaberidze'ye göre, söz konusu sikkeler yanlışlıkla 1187 yılında bastırılmış olan sikkelerdir.

⁷⁵ G. Caparidze. Gürcistan ve Yakın Doğunun İslam dünyası, Tiflis, 1995. s. 169.

⁷⁶ (V. Ardavelts, 158, 233)

⁷⁷ G. Caparidze. Kral Tamar'ın ölüm tarihi hakkında - Tarihsel Koleksiyonu, 2, Tiflis, 2012, s. 356.

⁷⁸ G. Caparidze. Gürcistan ve Yakın Doğunun İslam dünyası, Tiflis, 1995. s. 168-169.

⁷⁹ "Matsne", Tarih serisi, 1975, 3, s. 164.